

• • • **ARCHAEOLOGIA MOSELLANA.** *Archäologie in Saarland, in Lothringen und Luxemburg/Archéologie en Sarre, Lorraine et Luxembourg*, Bd. 1, Hrsg. Staatl. Konservatoramt d. Saarlandes, Direction des Antiquités Préhistoriques et Historiques de Lorraine, Musée National d'Histoire et d'Art, Luxembourg, Saarbrücken, 1989, 258 p.

În zona de graniță dintre Luxemburg, Franța și Germania, adesea disputată sângeros de-a lungul secolelor – și unde viețuiesc de multă vreme francofoni alături de germanofoni –, s-a inițiat și dezvoltat, mai cu seamă în ultimul deceniu, o intensă activitate științifică multidisciplinară. Susținută de realitățile existente – de mult timp cetățenii celor trei state pot trece hotarele în mod liber –, dar și de eforturile continue și conjugate ale Uniunii Europene și Consiliului Europei, regiunea respectivă are toate șansele să devină un model de conviețuire transfrontalieră și pentru alte puncte „fierbinți” ale bătrânului continent. Pe drumul spre realizarea acestui deziderat, iată că și disciplina noastră își găsește locul, căpătând un rol mai constructiv în plan politic – implicarea sa în susținerea unor revendicări teritoriale sau de purificare etnică și rasială fiind notorie –, de această dată expedițiile arheologice comune asigurând o deplină „transparență” și un fundament cert pentru interpretări oneste. Nu vom mai insista asupra acestei inițiative, pentru care nu găsim destule cuvinte elogioase, și ne vom mărgini să ne exprimăm nădejdea că, în curând, vom ajunge să cooperăm și în alte colțuri ale Europei, unde asemenea întreprinderi nu sunt numai posibile, ci și dorite. De aceea, revista pe care o semnalăm în rândurile de față, și care este rodul colaborării dintre cele trei instituții editoare, nu înseamnă doar apariția unei noi publicații științifice, *Archaeologia Mosellana* având o semnificație infinit mai mare, întrucât ea reprezintă SPERANȚA.

Înainte de a trece în revistă principalele contribuții din volum, vom aminti că ideile înfățișate succint mai sus se regăsesc mai amplu și mai convingător expuse de-a lungul celor trei „saluturi” ale exponenților oficiali: prof. dr. D. Breitenbach, ministru al Cultelor, Culturii și Științei din Landul Saar, C. Vallet, director adjunct pentru arheologie din Lorena și R. Krieps, ministrul Afacerilor Culturale din Luxemburg. Redacția a fost asigurată de către Wolfgang Meyn și Andrei Miron. Eforturile par să fi fost serioase, atât în plan științific, cât și în cel financiar, judecând după rezultat, înfățișarea elegantă a tomului și consistența contribuțiilor garantând de la început o „cotă” ridicată noii venite în ansamblul european al revistelor de arheologie.

Vom prezenta succint conținutul celor nouă studii cuprinse în acest prim număr din *Archaeologia Mosellana*, oprindu-ne ceva mai mult doar asupra aceluia unde ne permite competența. Raymond Waringe (Muzeul Luxemburg), pornind de la cercetările arheologice de la Burglinster, Wintringen și Karelslé (*Keramikfunde der Rössener Kultur aus Luxemburg*), reușește să identifice limita vestică a culturii Rössen în zona terenurilor nisipoase, pe când înuturile joase, mlăștinoase, erau ocupate de purtătorii *Bandkeramik*-ului (*Rubané*).

Cunoscut preistorician, profesorul Alfred Haffner (Universitatea din Kiel) reexaminează carul descoperit mai de mult în marele tumul de la Theley (Saar), ținând seama că, între timp, materialele au fost restaurate din nou și supuse unor analize mai

profunde, datorită metodelor și mijloacelor moderne de cercetare. Este vorba de un car cu două roți din La Tène A, care făcea parte din grupul mormintelor cu care de pe Rinul Mijlociu. Au fost recunoscute lemnul din care era fabricat vehiculul (stejar) și funcționalitățile câtorva din elementele metalice: cuie de siguranță pentru penele de la roți, confecționate din bronz cu capetele de bronz decorate cu coral; inele de bronz utilizate pentru lada carului. S-au observat urme de uzură și reparații, ceea ce atestă o îndelungată folosire. Se poate deduce că asemenea mijloace de locomoție nu aveau numai o destinație funerară, cea de întărire a prestigiului chiar în timpul vieții defunctului fiindu-i, probabil, cea principală. Studiul subliniază și faptul că unele piese de metal sau lemn au fost lucrate cu roata (strung?). În ansamblu, se poate conchide, că astfel de care sunt rezultatul îndemnării deosebite la care ajunseseră unii meseriași foarte specializați.

Un minuțios studiu despre obiectele de toaletă cu balamale (*Toilettebestecke mit Scharnierkonstruktion*) datorăm în acest volum dr. Andrei Miron (Staatliches Konservatoramt Saarbrücken), care ajunge la concluzii interesante urmărind descoperirile de acest fel (52) din Europa. Cea mai mare parte dintre ele sunt de bronz (39), dar există și câteva exemplare de fier sau argint, ca și, altele, aurite. Autorul demonstrează că, inițial, trusele de toaletă au fost produse în aria culturii Golasecca (III A), în secolul V î. de H. (tipurile A-B). Însă ele au o durată mare, la mijlocul epocii augustane (tipul E) mai fiind produse chiar în nordul Galiei (Titelberg – Luxemburg?). Li se atribuie un rol mai degrabă de podoabă decât utilitar.

O temă mereu actuală în regiunea respectivă – cea a metalurgiei fierului – este abordată de către Claude Forrières (Muzeul Fierului din Jarville la Malgrange), Jean-Paul Petit (Metz) și Jean Schaub (Saareguemines), care examinează cu mijloace specifice rezultatele cercetărilor din așezarea galo-romană de la Bliesbruck (*Une metallurgie artisanale du fer dans le vicus gallo-romain de Bliesbruck (Moselle)*). În acest loc, situat pe valea râului Blies, potrivit unui proiect franco-german, se intenționează crearea parcului arheologic Bliesbruck-Reinheim. De altfel, descoperirile de aici sunt numeroase și de prim interes: vicus de câteva zeci de hectare, cu un cartier artizanal și comercial, o zonă cu mai multe sute de gropi și puțuri rituale, un ansamblu termal, un mormânt princiar celtic etc. Pe toată suprafața stațiunii s-a găsit o mare cantitate de zgură și resturi metalice. Preponderentă este o zgură neagră, densă, foarte bogată în fier (chiar sub formă de lentile); alt tip de zgură era de culoare gri-verde, ușoară și săracă în fier. Analizele chimice (spectrometrice de emisie și absorbție, ca și fluorescențe X) și fotografierea cu microscopul electronic cu balcaj au arătat că zgura mai ușoară reprezintă ultimul rest al operațiunii de reducere. Cele cinci ateliere de metalurgie, identificate în cartierul artizanal, erau dotate cu furnale, unde se efectuau astfel de reduceri, precum și câteva forjerii. Diversele obiecte de fier descoperite cuprind și

unelte specifice unor operații de genul celor amintite. Se apreciază că producția anuală a unui atelier de la Bliesbruck atinge aproximativ 100 kg de fier. Minerul provenea din zona înconjurătoare (Rémelfing ?) sau se recicla obiectele uzate. Problema pe care și-o pun autorii este cea a rentabilității unui asemenea centru metalurgic, întrucât se știa că existau alte zone puternice, cu o mare productivitate și, mai mult, *vicus*-ul respectiv se afla pe una din axele rutiere importante, care ar fi ușurat o aprovizionare adecvată. Singura explicație găsită până acum este că, o asemenea producție avea un preț de cost mai scăzut.

De mare întindere și complexitate este studiul profesoarei Frauke Stein (Universitatea din Saarbrücken), care se ocupă de continuitatea dintre perioada romană târzie și Evul Mediu, fundamentată îndeosebi prin descoperirile din regiunea Saar-Mosel (*Die Bevölkerung des Saar-Mosel-Raumes am Übergang von der Antike zum Mittelalter. Überlegungen zum Kontinuitätsproblem aus archäologischer Sicht*). Preocupată de mult timp de problematica în discuție, reputata specialistă întreprinde și de această dată o analiză aproape exhaustivă a descoperirilor arheologice și numismatice din aria menționată, ceea ce a asigurat o bază solidă concluziilor la care a ajuns. Cu toată însemnătatea acestora, redarea lor integrală, din păcate nu este posibilă în rândurile de față, așa că ne vom opri doar asupra acelor care sunt în general valabile ori susceptibile de îmbunătățiri și completări. Astfel, după perioada tulbură din a doua jumătate a secolului III, revenirea la o oarecare prosperitate în secolul următor este apreciată de autoare, în principal, ca o consecință a stabilirii la Trier a uneia din reședințele imperiale. Însă, de fapt, acest fenomen poate fi surprins pe o arie extinsă, explicațiile fiind mult mai profunde și complexe decât ne apar încă. Dificultățile rezultă atât din insuficiența cercetărilor de teren, cât și din imprecizia cronologică care afectează încă descoperirile corespunzătoare secolelor IV și V. Drept urmare, secolul V se înfățișează slab reprezentat, ceea ce nu corespunde celorlalte date cunoscute. De aceea, după cum subliniază doamna profesoară Stein, în scopul evaluării cantitative a populației din secolul IV, comparativ cu neprielnica perioadă anterioară, este necesară datarea exactă a așezărilor; de asemenea, deși în secolele IV și V se constată prezența pregnantă a clementului etnic romanic, pentru o mai bună clarificare a situației trebuie continuată cercetarea structurilor sociale și identificarea *laeti*-lor, ca și a noii populații germanice pătrunse în provincie. Totodată, se consideră că, observația privitoare la sfârșitul locuirilor izolate (*villae*) și începutul așezărilor grupate, poate fi întărită și elucidată numai prin noi precizări cronologice referitoare la antichitățile din secolul V. Din acest punct de vedere autoarea își exprimă speranța că, mai cu seamă numismatica va putea oferi răspunsuri adecvate la chestiunile ridicate mai sus. De fapt, chiar în acest studiu sunt publicate două hărți cu tezaurile din secolele III și IV, ca și situații statistice sau grafice despre materialul numismatic din așezările zonei cercetate. Dacă documentarea din așezări ne apare destul de clară (număr de exemplare, metal etc.), nu același lucru se poate spune despre tezaur, ale căror structuri, dimensiuni sau nominaluri nu mai sunt înregistrate. În consecință, cartografierea depozitelor monetare fără datele pomenite diminuează valoarea științifică a concluziilor. Și problemele ridicate de examinarea economică monetară din această vreme nu sunt încă pe deplin lămurite, ceea ce face – dacă ținem seama și de cele menționate mai înainte –, ca exercițiul numismatic să mai stea încă sub semnul incertitudinii.

Mult mai bine cunoscută este perioada următoare (merovingiană) tocmai datorită unor informații mai bogate și mai exacte.

Este sesizată continuitatea riturilor funerare romanice, care, acum, sub semnul creștinismului, se vor armoniza cu cele ale noilor veniți (secolul VII), elementele france de păgânism fiind treptat abandonate. Și de această dată este evident, că golurile existente încă în cunoașterea respectivei secvențe cronologice vor fi înlăturate doar prin lămurirea problemelor perioadei anterioare. Mai sunt multe de făcut pentru a înțelege geneza frontierei lingvistice și, pe bună dreptate, doamna Stein socoate că cercetările lingvistice (inclusiv de toponimie), de geografie umană, istorice, ale habitatului etc., cu alte cuvinte pluridisciplinare, au rolul, alături de cele arheologice, să contribuie într-o măsură sporită la progresul cercetării în această direcție.

Un alt studiu (*Zur Frühgeschichte von Diekirch*), care confirmă oarecum pe cel prezentat mai înainte, se datorează specialiștilor luxemburghezi Jeannot Metzler (Muzele de Stat) și Johny Zimmer (Serviciul Siturilor și Monumentelor Naționale). Hinterlandul Trier-ului este renumit de mult timp pentru numărul *villae*-lor romane și luxul etalat de acestea. Cei doi autori s-au concentrat asupra complexului de la Diekirch (Luxemburg), situat pe valea râului Sauer/Sûre. Aici au fost investigate resturile unei *villa* cu mai multe clădiri, în care s-au găsit extrem de puține obiecte (o evacuare organizată ? eliminarea inventarului înaintea unei reconstrucții ?), dar unde s-au păstrat resturi din cinci splendide mozaicuri. Lipsa inventarului nu a permis stabilirea datei de început a construcțiilor romane și doar mozaicurile, atribuite secolului II, ar putea constitui un indiciu în acest sens. În orice caz, pentru perioada romană s-a constatat existența a două faze constructive. Sfârșitul locuirii a putut avea loc în a doua jumătate a secolului III, când tot complexul a fost distrus în mare parte. Oricum, refacerea și refolosirea unor clădiri, măcar parțială, a avut loc ceva mai târziu. Una din construcțiile romane, cu o destinație neprecizată, din care i s-au păstrat zidurile până la 7 m înălțime, ca și resturi de hypocaust, a fost reutilizată în epoca merovingiană ca biserică. Edificiul creștin cunoaște cinci faze de construcție, primele două fiind mai interesante din punctul nostru de vedere. Biserica, având ca patron pe S. Laurentius, a îndeplinit în secolul VII un rol însemnat în Ardeni, în cadrul misiunii conduse de episcopul de Trier. Ceea ce ni se pare relevant este faptul că asemenea situații se întâlnesc adesea în arealul respectiv, unde construcțiile din numeroase *villae* au fost refăcute, modificate corespunzător și transformate în lăcașuri creștine de cult.

Din domeniul cercetărilor interdisciplinare fac parte și două lucrări ale specialiștilor de la muzeul din Trier: *Dendrochronologische Untersuchungen an Hölzern lothringischer Bootsfunde* (Mechthild Neyses) și *Eine dendroarchäologische Regionaldiagnose: Lothringische Eichen für den Papssthron* (regretatul Ernst Hollstein). În primul articol sunt prezentate analizele dendrologice asupra unei piroge de la Pont-à-Mousson, două bărci de la Pagny-sur-Moselle, o șalupă cu fund plat de la Ars-sur-Moselle și o ambarcațiune de la Champey-sur-Moselle. Dacă prima descoperire nu a putut fi încadrată temporal, celelalte au fost în măsură să furnizeze următoarele date, în ordine: 1230 și 1281, 1548 și 856. Analizele respective au avut însă și menirea să completeze și să întărească curbele-etalon stabilite pentru zona Saar-Lorena-Luxemburg. Remarcabilă este și investigația datorată lui E. Hollstein, care reușește să constate proveniența loreneză a stejarului din care s-au confecționat pe la 860 dipticul catedralei Sf. Petru din Roma.

Volumul se încheie cu articolul lui Lukas Clemens (Trier) și al lui Jean-Paul Petit (Metz), intitulat *Recentes Découvertes Médiévales près de Saareguemlès (Moselle). Contribution à*

l'étude de la céramique commune grise de la fin du Moyen-Âge. Într-o primă parte se prezintă atelierul de olărie dezvelit la Rémelfing, unde a fost găsită o cantitate impresionantă de ceramică lucrată la roată dintr-o pastă gri, cu degresanți de mărime mijlocie, foarte dură și arsă puternic într-o atmosferă reducătoare. Tipologia înfățișată și terminologia folosită sunt binevenite și pentru ceramologii medievali din România. Olărie de același tip s-a descoperit și la Bliesbruck, pe locul aceleiași așezări galoromane, amintite mai sus; monedele apărute aici se înșiră de-a lungul secolului XV și până la începutul celui următor. Având aceste elemente de încadrare culturală și cronologică, autorii atribuie cele două complexe „ceramicii gri canelate” (*céramique gris cannelée/graue geriefte Ware*), care s-a dezvoltat încă de la începutul secolului XII în Alsacia, Saar, Mosela și Germania de sud-vest (*jüngere Drehscheibenware*). În vremea când se datează Rémelfing și Bliesbruck se pare că aria de difuziune a acestei

ceramici se restrânge (nu se mai constată pe Mosela). Ne gândim că, deși apariția ei în centrele urbane din Transilvania și Moldova este plasată cronologic mai devreme de secolul al XV-lea, nu este de înlăturat cu totul ideea că ea a însoțit, iarăși, poate, un nou contingent de coloniști occidentali sosiți în această zonă. Din păcate harta care însoțește această însemnată contribuție se reduce la teritoriul germanic, în care Ulm, Bopfingen, Nürnberg și Bamberg par a fi cele mai răsăritene puncte unde apare o astfel de olărie. Din acest punct de vedere, pentru cercetare se deschide un nou orizont, în care Polonia, Cehia, Slovacia, Ungaria și Țările Române (posibil și alte regiuni) au dat la iveală numeroase alte descoperiri de acest fel, ceea ce extinde substanțial granița „ceramicii gri canelate”, cu toate implicațiile care decurg din această stare de lucruri.

VIRGIL MIHAILESCU-BÎRLIBA

* * HISTORIA URBANA, tom. 1, 1993, nr. 1

A apărut o nouă publicație periodică academică, *Historia Urbana*, publicație a Comisiei de Istorie a Orașelor din România. Ea răspunde unei necesități de ordin științific, propunându-și să trateze problema orașului și a vieții urbane în toată complexitatea și evoluția ei istorică. Orașele au reprezentat și reprezintă adevărate centre vitale pentru un popor, un loc de întâlnire între diferite etnii, ele contribuie la definirea unei civilizații, fiind un catalizator pentru acestea. Evoluția structurilor urbane, viața economică, socială și culturală a orașelor, problemele de urbanism, sistematizare și arhitectură, relațiile cu hinterlandul și în general cu zonele rurale, metodologia cercetării istorice urbane își găsesc locul în paginile acestei publicații.

Historia Urbana este o revistă de maximă importanță pentru cercetarea vieții urbane, în special, și pentru cercetarea istorică, în general. Revista apare de două ori pe an, primul număr cunoscând lumina tiparului în 1993. Colegiul de redacție este format din istorici de prestigiu, precum acad. Dan Berindei, Ioana Bogdan Cătănciu, Gheorghe Cantacuzino, Vasile Ciobanu, Mircea D. Matei, Paul Niedermaier, Victor Spinei și Oliver Velescu. Revista este structurată pe mai multe diviziuni: *Orașul medieval din spațiul românesc*, *Demografia urbană*, *Contribuții la istoria orașelor*, *Dezbateri*, *Note și discuții*, *Recenzii și prezentări de cărți*.

Prima secțiune – *Orașul medieval din spațiul românesc* – cuprinde studiile lui Mircea D. Matei, *Opinii cu privire la orientările actuale în cercetarea românească a orașului medieval* și a lui Paul Niedermaier, *Evoluția rețelei de orașe din Transilvania medievală*. Articolul lui Mircea D. Matei este un istoric al cercetărilor românești privind originile și funcțiile prioritare ale orașelor noastre medievale. Autorul consideră că elementul definitoriu pentru un oraș este dat de funcția sa economică. Deosebit de interesant, concis și argumentat mi s-a părut studiul lui Paul Niedermaier, *Evoluția rețelei de orașe în Transilvania medievală*. Punctul de vedere al autorului este că rețeaua orașelor din Transilvania a fost influențată prioritar de distanța care se putea parcurge într-o zi, mergând călare, acest lucru fiind valabil și pentru dimensionarea unor unități administrativ-teritoriale. Criza agrară din secolele XIV-XVI este considerată decisivă pentru apariția de noi centre economice orășenești. Paul Niedermaier observă că sub noțiunea de „oraș” s-au înțeles, în perioade diferite, genuri deosebite de localități, pentru istorici fiind importante nu numai modurile de desemnare

din diferite categorii de documente, ci și instituțiile, fortificațiile, rolul lor.

Secțiunea *Demografia urbană* cuprinde articolele lui Gheorghe Radu, *Unele considerații privind dezvoltarea demografică a orașului Piatra-Neamț (sec. XVII – jum. sec. XIX)* și Dumitru Șandru, *Presiunea demografică rurală și orașul românesc interbelic*. Gheorghe Radu realizează, mai întâi, un scurt istoric al locuirii teritoriului de azi al orașului Piatra-Neamț, încă din paleolitic, trecând prin perioada geto-dacă și cea medievală, pentru a studia apoi stratificarea social-juridică și etnică a populației din secolele XVII – jumătatea secolului XIX, prin intermediul catagrafiilor. Se ajunge la concluzia că populația majoritară era cea românească, alături de români mai trăind evrei, unguri, armeni, greci și italieni, ce au fost în mare parte asimilați prin căsătorii mixte și prin învățarea limbii române. Cercetătorul Dumitru Șandru abordează problema creșterii considerabile a populației agricole din România interbelică, după reforma agrară din 1921 și a presiunii demografice rurale, ce s-a accentuat continuu, determinând utilizarea incompletă a forței de muncă în sate și, implicit, diminuarea nivelului vieții. Sunt amintite măsurile luate de grupările guvernamentale românești, ce au încercat să rezolve această gravă problemă prin atragerea spre orașe a țăranilor. Autorul observă că în această perioadă nici industrializarea țării, nici chiar mărirea structurii administrative a statului nu a putut absorbi în întregime creșterea populației rurale, presiunea demografică exercitată fiind în continuă creștere. Măsurile luate de autorități au avut, însă, consecințe asupra creșterii populației românești la orașe.

Diviziunea *Contribuții la istoria orașelor* conține două studii semnate de Emil Anghel, *Die Anordnung der Marktplatze von Arad* și Vasile Neamțu, *La révolte des citoyens de Iassy du printemps de 1633 dans le contexte des troubles sociaux de Moldavie pendant le premier tiers du XVIIe siècle*. În articolul său, Emil Anghel, plecând de la așezarea geografică a orașului Arad, pe malul Mureșului, remarcă faptul că din Antichitate și până astăzi Aradul a fost un adevărat nod comercial, stabilind legătura între Balcani și Europa Centrală. Sunt prezentate datele istorice ale așezării: de când datează primele fortificații, mențiuni despre primele ateliere meșteșugărești, despre migrațiile de populație, precum și despre familia importantă din trecutul orașului. Autorul marchează principalele momente de evoluție sau regres ale pieței din Arad, menționând și regimul de dominație sub care s-a întâmplat

fenomenul (turcesc, austriac). Este subliniat rolul coloniștilor sârbi sau germani în diferite perioade istorice ale acestei așezări. Studiul profesorului Vasile Neamțu este deosebit de interesant, bogat în informații, analist, iar imaginea pe care ne-o facem după lectură este într-adevăr completă. Autorul ne prezintă, pentru început, situația Țărilor Române vizavi de cea a țărilor din Peninsula Balcanică, situație oarecum privilegiată, datorită evitării transformării Țărilor Române în pašalac. În domeniul realităților sociale se sesizează diferențele dintre spațiul moldav și celelalte zone europene, datorate faptului că până la mijlocul secolului al XVI-lea Moldova n-a cunoscut zdruccinările provocate de puternicele revolte țărănești și orășenești care au afectat alte zone europene. În Moldova primele contradicții între boieri și „plebe” sunt menționate cu ocazia reînnoțirii tronului la tronul lui Petru Rareș, în februarie 1541. Odată cu accentuarea dominației otomane și, deci, cu intensificarea cererilor turcești, se va ajunge la o creștere a gradului de exploatare a locuitorilor satelor și orașelor moldave. Pretendenții la tronul Moldovei, care se străduiau să obțină favorurile sultanilor prin intermediul banilor, au contribuit la scoaterea din țară a unor mari sume și la apariția fenomenului de „raritate monetară”. Autorul sesizează cum toate aceste lucruri au avut grave consecințe asupra producătorilor și implicit asupra economiei Moldovei. Nemulțumirile generate au culminat cu mișcările de la Iași, din primăvara anului 1633.

Dezbaterile cuprind colocviul cu tema: *Termenii: târg-oraș. Semnificație, evoluție, utilizare*. Sunt dezbătute numeroasele elemente definitorii ale unui oraș, precum numărul populației, caracterul economic, aspectul juridic și urbanistic, sistemul de organizare, funcția administrativă, cultura și mentalitatea urbană. Se fac, de asemenea, aprecieri de ordin lingvistic asupra termenilor discutați. Demn de menționat este aportul la discuție a profesorului Vasile Neamțu, ce vine cu numeroase clarificări.

În *Note și discuții* sunt inserate prezentările lui Michael Tănase, *Contribuții cu ocazia colocviului „Termenii târg-oraș”*, și a lui Gheorghe Sebestyén, *Putem vorbi de comune în istoria medievală a orașelor noastre ?*

Ultima secțiune, intitulată *Recenzii, prezentări de cărți*, cuprinde un bogat material informativ asupra unor lucrări de valoare privind viața orașelor.

Historia Urbana este o publicație care trebuie a fi citită, istoricii găsind în ea un adevărat instrument de lucru. Articolele poartă semnătura unor prestigioși cercetători și sunt elaborate într-un stil plăcut și accesibil. Dorim acestei publicații să continue la fel de frumos cum a început.

SORIN D. IVĂNESCU

ANTONIO TAGLIACCOZZO, *Archeozoologia della Grotta dell'Uzzo, Sicilia. Da un'economia di caccia ad un'economia di pesca ed allevamento* (Supplemento al *Bulletino di Paleontologia Italiana*, volume 84 – NS II), Roma, 1993, 278 p. + 93 fig., 41 tab., 26 pl.

Confruntarea cu trecutul, în încercarea de a reconstitui cât mai veridic principalele coordonate ale evoluției comunităților umane, este adesea pentru cercetător un demers anevoios. Eforturile concentrate în acest scop se remarcă și în volumul prezentat, primul din seria monografiilor dedicate cercetărilor interdisciplinare din Grotta dell'Uzzo. Printre coordonatele geografice ale acestui obiectiv se numără versantul răsăritean al promontoriului San Vito lo Capo, situat în marginea occidentală a golfului di Castellamare, din extremitatea nord-vestică a Siciliei. Începând din anul 1974, Institutul Italian de Paleontologie Umană desfășoară ample investigații în această arie geografică, cu scopul de a individualiza așezările de interes preistoric. Proiectul prevede realizarea unui program de studii multidisciplinare, de caracter geologic, paleoambiental și cultural. Date referitoare la aceste cercetări au mai fost publicate și sub formă de studii preliminare, printre care se numără și cel inserat în volumul *Premières communautés paysannes en Méditerranée occidentale*, Actes du Colloque International du C.N.R.S. (Montpellier, 26-29 Avril, 1983), Paris, 1987, semnat de Lorenzo Constantini, Marcello Piperno, Sebastiao Tusa, cu titlul *La néolithisation de la Sicile occidentale d'après les résultats des fouilles à la grotte de l'Uzzo (Trapani)*.

Actualul volum vizează elucidarea unor aspecte legate de paleoeconomia populațiilor, utilizând în acest sens și informații preluate din paleobotanică, paleontologie și paleoantropologie. Datele desprinse din cercetările arheologice (industria litică și pe os la nivel mezolitic și neolitic) constituie obiectul unei noi monografii, aflată în curs de publicare. Mai pe larg, volumul de față, într-o manieră de abordare a tuturor informațiilor pe care resturile osteologice animale le furnizează, în contextul legat de

transformările ce au avut loc în activitatea de subsistență între sfârșitul mezoliticului și neolitic, încearcă o reconstituire a cadrului în care s-a produs neolitizarea.

Materialul faunistic provine din două secțiuni: F și M. Eșantionul osteologic analizat se ridică la peste 82000 resturi, dintre care circa 15500 au putut fi identificate. Reperele temporale ce marchează perioada studiată sunt mijlocul mileniului 9 î. de H. și începutul mileniului 5 î. de H. Datele arheologice, corelate cu cele rezultate pe baza expertizei osteologice, au permis recunoașterea a șase faze diferite în registrul stratigrafic al secțiunii F și anume: stratul de la baza secțiunii, prima fază mezolitică, a doua fază mezolitică, faza de tranziție de la mezolitic la neolitic, prima fază neolitică și a doua fază neolitică.

Lucrarea este eșalonată în zece capitole, conform criteriului cronologic. Primul capitol prezintă grotta sub aspectele localizării, istoricului cercetărilor și încadrării sale culturale. Tot aici sunt amintite sumar rezultatele analizei paleoantropologice asupra mormintelor descoperite în stratul de cultură mezolitic. Detalii privind cercetarea pe acest nivel apar inserate în cuprinsul volumului din același an al periodicului *Bulletino di Paleontologia Italiana* (p. 85-179). Următorul capitol se referă la metodologia utilizată. În acest context autorul descrie tipul procedurilor de recoltare și conservare folosite, precum și metodologia adoptată după diferiți autori. De multe ori, în publicațiile de specialitate se omite specificarea acestui tip de informații, ceea ce îngreuiază sau chiar face imposibilă compararea ulterioară a datelor obținute pentru complexe contemporane diferite.

Într-un spațiu extrem de larg, ce epuizează aproape întreg conținutul volumului, sunt detaliate rezultatele cercetării efective

a vestigiilor faunistice. Pe parcursul a șapte capitole, dedicate fiecărui strat în parte, se prezintă speciile identificate, frecvențele obținute atât pe baza calculării numărului de fragmente (NR), cât și a numărului minim de indivizi (NMI), precum și unele date metrice. Acestea sunt însoțite de considerații și interpretări asupra datelor evidențiate (compoziție specifică, particularități morfologice ale animalelor).

Ultimul capitol înfățișează o imagine sintetică a aspectelor reliefate și conține referiri asupra evoluției speciilor și a modificărilor legate de procesul domesticirii. Se remarcă faptul că unele caracteristici ale oaselor pot indica prezența activității umane. Astfel, în stratul de la bază (capitolul III), reprezentat în principal prin unelte din piatră, trăsăturile fizice ale oaselor (culoare și grad de fosilizare), urmele rare ale practicilor de tranșare, asociate cu absența pieselor arse și a moluștelor marine, au condus la ipoteza că acestea provin în urma unor depuneri naturale, ce au avut loc la sfârșitul Pleistocenului. Odată cu începutul primei faze mezolitice (capitolul IV), acumularea de oase este atribuită cu certitudine activității umane. Ca argumente în acest sens pledează creșterea numărului de oase cu urme de arsură și aspectul fizic modificat al acestora față de cele din stratul inferior. În fazele următoare locuirea devine mai intensă, fapt atestat și de sporirea numărului de resturi aparținând mamiferelor și peștilor. În neolitic oasele apar modificate în ceea ce privește patina, aspect corelat cu variațiile sedimentologice. Starea mai redusă de fragmentare a materialului este evidențiată și în procentul resturilor identificate, care se ridică la 26-28%, spre deosebire de 13-18% în perioadele precedente. Analiza raportului pe clase de vertebrate în diversele faze studiate sugerează preponderența macromamiferelor, cele mai scăzute valori fiind înregistrate în mezolitic I și neolitic I. Graficul afectat (p. 210) arată, de asemenea, că pescuitul, foarte slab evidențiat în stratul de la bază și în mezolitic I, deține un procent extrem de ridicat în prima fază neolitică (50,1%). Autorul consideră aceasta drept un factor cu implicații în stimularea schimburilor și contactelor culturale, ce stau la baza transformărilor majore din faza următoare. Evoluția sub aspect procentual a speciilor de mamifere este redată grafic (p. 213), prin asocierea datelor rezultate din calcularea numărului de fragmente și a numărului minim de indivizi. Se observă, în primul rând, o modificare a frecvențelor în cazul utilizării metodei NMI, această avantajând speciile cu un număr redus de fragmente. Distribuția genurilor în cadrul fazelor studiate se prezintă astfel: genul *Bos* este slab reprezentat pe toate nivelurile; genurile *Ovis* și *Capra* sunt caracteristice numai nivelurilor neolitice, creșterea consistentă a numărului lor înregistrându-se în faza a doua neolitică (procentul este de 54%, comparativ cu 12,1% din prima fază neolitică); pentru genul *Sus* valorile calculate sunt scăzute în prima fază mezolitică, crescând considerabil în cea de-a doua fază mezolitică și menținându-se în limite ce variază nesemnificativ până în prima fază neolitică inclusiv, după care înregistrează o ușoară scădere; la genul *Cervus* frecvența este în general ridicată comparativ cu a celorlalte specii, procentul maxim semnalându-se în prima fază mezolitică, după care valorile scad. Abandonarea treptată a vânătorii și trecerea spre o economie productivă, de tip pastoral, se observă foarte clar pe grafic, în cea de-a doua fază neolitică (procentele sunt: cerb 15,3%, porcine 17,7%, ovicaprine 54%).

Pe baza materialului studiat s-au desprins și unele considerații asupra tipului de exploatare și taliei animalelor. Astfel, în cazul

cerbului, datele conduc la ipoteza existenței unui model specializat de vânătoare. În straturile timpurii predomină resturile de la indivizi tineri, de sex femel. La începutul primei faze mezolitice se observă preponderența indivizilor masculi, grupele de vârstă indicând un vârf în jurul categoriei de 3-5 ani. Se consideră că acest tip de selecție artificială ar fi fost dictată de considerente practice și, totodată, de necesitatea garantării reproducerii în cadrul populației de cervidee, prin protejarea femelelor și a masculilor tineri și maturi. Acest mod de exploatare rămâne neschimbat și în neolitic. Referitor la talia cervideelor, valorile rezultate sunt mai scăzute în timpul locuirii peșterii și, de asemenea, față de cele calculate pentru cerbul din peninsula și din așezările siciliene contemporane. Se apreciază că izolarea teritorială sau vânătoarea intensivă ar fi responsabile de acest fenomen. Deși nu au fost descoperite obiecte din corn, se pare că această specie era vânată nu numai pentru carne și pici, ci și pentru coarne, având în vedere numeroasele fragmente de frontal cu pivot și urmele de tăiere la nivelul acestuia. În ceea ce privește mistrețul, datele morfologice (reducerea taliei, scurtarea botului), considerate ca indicatori ai prezenței formelor domestice, au fost observate numai în cursul celei de-a doua faze neolitice. Posibilitatea unei domesticiri locale a vitelor nu este exclusă, dar rezultatele obținute nu o pot demonstra cu certitudine. Unul din criteriile ce ar putea sprijini acest fapt, respectiv prezența în fondul local a unui contingent numeros al speciei *Bos primigenius*, nu a fost remarcat în fazele precedente. Luând în considerare bovinele și suinele, situația apare oarecum inversată față de cea constatată în sudul Italiei (S. Bökönyi, în *Origini, Revista di Preistoria e Protoistoria delle Civiltà antiche*, XIV – II Parte (1988-1989), p. 382). În această zonă, formele sălbatice ale vitelor se găseau din abundență iar, conform criteriului amintit, probabilitatea domesticirii locale era mult mai mare. Mistrețul însă nu beneficia de un habitat favorabil, de pădure, spre deosebire de cel din aria siciliană, dominată de masive forestiere dense. Deci, este mult mai probabil ca vitele domestice să fi fost introduse în același timp cu ovicaprinele. Resturile de câine descoperite în faza de tranziție la neolitic ridică încă probleme de interpretare, dar valorile destul de reduse ale taliei îl apropie mai mult de forma domestică decât de lup.

Influențele externe, considerate ca factor motor al neolitizării în acest teritoriu, se remarcă și prin apariția ceramicii Impresso, a cărei legătură cu intensificarea exploatării resurselor marine și cu pătrunderea animalelor domestice este evidentă. Cercetările arheologice efectuate în nordul Italiei au stabilit că grupele culturale litorale din neoliticul vechi, caracterizate prin acest model ceramic, nu prezintă corelații cu fondul local autohton (Bernardino Bagolini, Paolo Biaggi, în *Chipped Stone Industries of the Early Farming Cultures in Europe*, seria *Archaeologia Interregionalis*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1987, p. 423-448 și Nicolae Ursulescu, Florentin Burtănescu, recenzie în *ArhMold*, XVI, 1993, p. 325).

Opinia autorului este că trecerea la un tip de viață sedentar nu s-a produs brusc, ci gradat, în timp ce vânătoarea mai persista, iar pescuitul devenea tot mai important. Pentru neoliticul timpuriu nu există dovezi ale creșterii animalelor, iar ovicaprinele, deși apărute, erau sacrificate pentru carne. Pe măsură ce activitatea pastorală ia amploare, se observă, în conexiune, o intensificare a vânării carnivorelor, în scopul protecției turmelor. Vârstele la sacrificare a ovicaprinelor evidențiază, pentru cea de-a doua fază neolitică, un model complex de exploatare a acestora, caracterizat prin creșterea numărului de indivizi adulți.

Concluzia finală a studiului este că transformările legate de un nou model economic și o creștere specializată a animalelor sunt reprezentative numai în cursul celei de-a doua faze neolitice. Remarcăm, în încheiere, maniera de editare a volumului, bazată pe utilizarea programelor de tratare a textelor și de grafică pe

computer. Considerăm acest studiu drept un nou pas în deschiderea căilor de acces spre un teren atât de instabil, cum este acela al cercetării ansamblului formelor de viață umană civilizată.

CARMEN TARCAN HRIȘCU

TIHOMILA TEŽAK-GREGL, *Kultura linearnotrakaste keramike u središnjoj Hrvatskoj. Korenovska kultura*, Département d'Archéologie de la Faculté d'Arts de l'Université de Zagreb, *Dissertationes et Monographiae*, 2, Zagreb, 1993, 92 p. + 20 pl. (p. 55-80: résumé anglais)

L'immense aire de diffusion des communautés du premier complexe néolithique à céramique de l'Europe Centrale a déterminé l'apparition d'une entière série de cultures et variantes locales de la céramique rubanée, dûes tant aux conditions géographiques et historiques spécifiques, qu'aux moments différents d'établissement en chaque zone. Une telle variante locale a été décelée, par les recherches de dernières trois décennies, dans le nord-ouest de la Croatie, entre Save et Drave, à l'est de Zagreb; celle-ci a été dénommée, par Stojan Dimitrijević, la culture de Korenovo, selon la station éponyme (Malo Korenovo, près de la ville de Bjelovar). Malheureusement, jusqu'à présent, quoique soient connues 18 localités avec des découvertes du type Korenovo (p. 11 et 62-63), aucune station n'a été intégralement recherchée et aucune superposition stratigraphique n'a été surprise. Evidemment, celle-ci a alourdi la définition et l'encadrement culturelle-chronologique des découvertes du type Korenovo. Toutefois, l'auteur de la présente monographie a essayé, surtout sur la foi des études de S. Dimitrijević, une synthèse des découvertes d'apparavant et une éclaircissement de nombreux hypothèses émis. Bien sûr, les résultats ont été en grande mesure limités par le stade encore insuffisant des données concernant cette culture.

La monographie traite tous les problèmes essentiels d'une culture archéologique: l'historique des recherches, l'aire de diffusion, le mode de vie, les catégories de vestiges, la périodisation et la chronologie, l'origine; on présente aussi le catalogue des découvertes, des planches et un ample résumé en anglais. Parfois, les renvois de texte à illustration ne concordent pas (par ex., dans le cas des formes céramiques, de la plastique etc.), peut-être dû d'une redistribution du matériel de planches. L'ouvrage se base sur une bibliographie relativement vaste (112 titres), orientée presque exclusivement vers l'espace yougoslave et central-européen (hongrois, autrichien, tchèque, slovaque et allemand). Malheureusement, la bibliographie roumaine n'a été utilisée pas du tout, bien que, selon notre opinion, elle aurait pu offrir quelques modèles comparatifs utiles (surtout en ce qui concerne la zone du Banat et la culture de Ciumești-Pișcolț du nord-ouest de la Transylvanie).

La culture de Korenovo représente un intéressant phénomène de synthèse, situé à l'intersection des zones d'influences de trois grands complexes néolithiques: Starčevo, Vinča et céramique rubanée (avec ses deux principales variantes: orientale et occidentale ou transdanubienne), mais avec la prépondérance des éléments rubanés. Toutefois, ainsi que l'auteur accentue, son encadrement précis, tout comme sa origine, comportent encore des discussions contradictoires.

L'auteur est enclin vers l'hypothèse d'une extension méridionale de la céramique linéaire ancienne de la Transdanubie, dans sa phase finale. Le rapport à la civilisation de Starčevo tardive (la phase Spiraloid B) reste encore confus, ayant en vue qu'à Kaniška Iva, dans la phase plus ancienne de la culture de Korenovo, la céramique de ceux deux cultures a été trouvé mélangée; l'auteur pense qu'il s'agit d'une habitation simultanée des porteurs de respectives cultures (p. 75), ce qui est difficile à croire. Nous considérons plus plausible qu'ici, à la périphérie du premier grand complexe néolithique céramique du sud-est de l'Europe, s'est passé un processus de changement graduel de la culture de Starčevo très tardive (qui avait déjà incorporé de nombreux éléments du type Vinča) dans une culture du type linéaire-céramique (correspondant à l'une phase tardive de la céramique linéaire ancienne de l'Europe Centrale) – phénomène connu aussi dans des autres régions de l'Europe Centrale. Nous remarquons aussi le fait que l'exceptionnel autel quadrilatère à têtes d'animaux, découvert à Kaniška Iva (p. 74-75, pl. 18/2), dans une fosse en qui prédominaient les matériaux Starčevo, a une bonne analogie à Lánycsók, dans le milieu Starčevo tardif du sud de la Transdanubie (N. Kalicz, *Frühneolithische Siedlungsfunde aus Südwestungarn*, Budapest, 1990, p. 127, pl. 11/3).

Nous considérons que, les données stratigraphiques faisant défaut, une analyse typologique approfondie, par des tableaux combinatoires (complexes, formes, décors, catégories céramiques), aurait appuyé sur une base plus objective une périodisation plus fine de la culture de Korenovo. À présent, les phases de début et finale sont assez hypothétiques (chaque est représentée par un seul complexe – et ces discutables); le reste des découvertes est assigné, globalement, à la phase classique.

Quant à la question soulevée par l'auteur, si la culture de Vinča a ses racines dans la culture de Starčevo (p. 75), celle-ci ne peut pas être posée pour l'origine (qui est évidemment anatolienne), mais seulement pour son évolution ultérieure dans l'espace danubien, quand il y a des interférences réciproques avec la culture de Starčevo (les IIIe-IVe phases).

Par la nouvelle monographie, l'archéologie du Néolithique européen s'a enrichi avec des connaissances globales sur une nouvelle civilisation, même si son étude comporte encore des sérieux efforts. Pour cette raison, la monographie y discutée peut être compté comme utile, en réalisant un inventaire correct et actuel de l'ensemble compliqué des problèmes de cette culture.

NICOLAE URSULESCU

HERMAN PARZINGER, *Studien zur Chronologie und Kulturgeschichte der Jungstein-, Kupfer- und Frühbronzezeit zwischen Karpaten und Mittleren Taurus*, Teil 1-2, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 1993, dans la collection *Römisch-Germanische Forschungen*, Bd. 52, 440 p. (à 17 fig. en texte), 230 pl. + 5 annexes (tableaux)

Approximativement 45 années après l'apparition de l'ouvrage classique de V. Milojević sur la chronologie du Néolithique de l'Europe sud-est et centrale, un autre archéologue allemand a élaboré une nouvelle synthèse sur cet espace, en élargissant aussi la recherche sur l'Anatolie, comme un liant nécessaire avec les phénomènes historiques du Proche Orient. En gardant pour la plupart les principes et règles comparatives élaborées par Milojević pour l'établissement des corrélations chronologiques-culturelles de différentes zones, H. Parzinger a bénéficié d'un matériel plus riche, par suite d'intenses recherches archéologiques effectuées dans ce temps-là. Justement ces nouveautés, qui ont essentiellement changé, à plusieurs égards, nos connaissances sur le phénomène néolithique, au regard de l'an 1949, ont imposé une nouvelle évaluation d'ensemble du problème chronologique-culturel. Bien sûr, une telle action est aussi à présent très difficile, en supposant une connaissance globale d'un immense matériel d'espaces extrêmement vastes. C'est évident que cette chose n'aurait pas été possible sans l'utilisation des facilités offertes par l'informatique, sans d'avoir à disposition des bibliothèques excellentes dotées et, pas dernière rangée, sans la possibilité de voyager et d'étudier *de visu* les collections archéologiques des zones recherchées. L'auteur a bénéficié de toutes ces conditions *sine qua non*, réussissant de réaliser la documentation et la rédaction du livre en environ 5 ans, selon témoignage (*Avant-propos*, p. VII).

L'originalité de l'ouvrage consiste d'abord dans le mode de sélection du matériel et de son encadrement dans les horizons chronologiques-culturels établis par l'auteur. H.P. a initié sa recherche directement des sources archéologiques, en tenant compte seulement des complexes qui ont offert des situations stratigraphiques ou „imports" bien établis stratigraphiquement. Sur cette foi, l'auteur a réalisé un système propre de chronologie relative, même si la rétention de quelques établissements ou l'élimination d'autres peut être subjective. Souvent l'auteur a été limité dans ses possibilités d'interprétation par l'état insuffisant de la publication de plusieurs établissements à stratigraphie mentionnés. Evidemment, cette situation dépend aussi des possibilités d'information de l'auteur, plusieurs fois limitées à cause de nombreuses langues à l'aire réduite en qui ont été rédigées beaucoup de publications, ainsi que de la méconnaissance de quelques études publiées depuis longtemps dans langues de large circulation. Ces entraves sont complètement naturelles dans le cas d'une synthèse de telles proportions, réalisée par une seule personne et dans un temps relativement court. Même l'auteur a été parfaitement conscient des limites assumées: „Chronologische und kulturhistorische Fragen in einem zeitlich wie geographisch weiten Rahmen zu verfolgen, stellt zweifellos ein Wagnis dar, das in seinen Detailergebnissen nicht immer nur Zustimmung finden wird, weil Vollständigkeit kaum zu erreichen ist" (p. VII).

L'auteur considère comme essentiel à partir de nouvel, basé sur les nouveaux résultats des recherches archéologiques, à la voie comparative, établie par Milojević, entre l'Europe Sud-Est et Asie Antérieure: „Es ist anachronisch, heute noch die Ergebnisse von Milojević zu kritisieren, nicht aber den von ihm eingeschlagenen Weg erneut zu gehen" (n. 12). Dans ce sens.

H.P. a désiré que sa synthèse ne soit pas un nouveau manuel sur Néolithique, mais l'abord des problèmes au point de vue culturel-comparatif, à finalité chronologique.

L'historiographie des recherches, présentée dans l'*Introduction* (p. 1-12), offre à l'auteur l'occasion d'un coup d'oeil critique sur les principales étapes d'accumulation graduelle des connaissances stratigraphiques (pour la période et l'espace étudiés), en remarquant la multitude des problèmes soulevés dans l'ample bibliographie utilisée.

La base d'abord consiste en l'établissement de la chronologie relative de 5 grandes zones géographiques et culturelles-historiques, déterminées par l'auteur, sans tenir compte des frontières actuelles: le bassin carpatique; les Balkans Ouest; les Balkans Est et Bas-Danube; l'Egée; l'Anatolie Ouest et centrale. Chaque zone, à son tour, comprend plusieurs provinces. Le territoire roumain est compris tant dans la première zone (Transylvanie et Banat) que dans la troisième (Olténie, Munténie, Dobroudja et Moldavie). La présentation de la chaque zone s'achève avec un sous-chapitre concernant la stratigraphie comparée. Sur la foi de ces données l'auteur établit les 15 horizons chronologiques, élaborés par lui, où introduit tous les phénomènes archéologiques et culturels-historiques de l'espace étudié (p. 253-272). C'est la partie la plus originelle de l'ouvrage, en mettant en valeur la vision propre de l'auteur sur l'évolution historique des périodes et les zones données. L'auteur a strictement en vue la contemporanéité des phénomènes étudiés, sans égard pour l'état de l'évolution historique, donc le principe isochronologique a été à la base de l'élaboration de ces horizons. Sur ce voie, l'auteur met en valeur sa conception sur le phénomène de l'éparpillement des civilisation, en démontrant qu'il est un adepte de la théorie diffusioniste.

À partir de cette chronologie relative, l'auteur essaye, dans la deuxième part de l'ouvrage, d'établir la *Chronologie absolue* (p. 273-291), seulement sur la base des imports et des chaînes de datations, avec la Mésopotamie et l'Égypte. La démarche fournit à l'auteur l'occasion d'analyser pertinemment les systèmes chronologiques proposés auparavant et utilisés jusqu'à présent, en avançant ses opinions. Il est l'adepte d'une chronologie très haute, proche des résultats radiocarbon: „Doch soviel wird jetzt schon deutlich, dass der lange Zeit so unvereinbare Unterschied zwischen naturwissenschaftlicher und archäologischer-historischer Datierung allmählich seiner Auflösung entgegengeht, wenn auch noch nicht in allen Punkten" (p. 291). Quand même, l'analyse des données fournies par les sciences naturelles et leur comparaison avec celles des méthodes archéologiques-historiques fera l'objet d'autre volume, dont l'auteur travaille à présent.

L'auteur a désiré de renforcer les considérations concernant l'existence des 15 horizons chronologiques par l'analyse pertinente de l'*Histoire culturelle (Kulturgeschichte)*: p. 293-352), en invoquant l'évolution des formes d'établissements, des habitudes funéraires, des idols et de la métallurgie dans la période respective. Toute cette analyse est visualisée par des cartes de diffusion et de nombreuses planches, avec un matériel riche et suggestif. Malheureusement, le critère de mise en ordre du matériel en planches (selon établissements) nous ne le considérons pas le meilleur. avant en vue qu'estompe même l'idée

fondamentale de l'auteur (les horizons chronologiques) et ne permet pas la constitution légère d'une image d'ensemble sur le contenu de ces horizons. Nous considérons aussi qu'afin de retrouver plus facile les différentes localités et civilisation ou des divers auteurs cités, un ouvrage de telle ampleur aurait été à tout prix nécessaire d'avoir des index. Partiellement, ce lacune est suppléée par les vastes tableaux d'annexes, où synthétise, par des zones et provinces, dans le cadre des 15 horizons, les plus importants sites à stratigraphie de l'espace recherché.

Dans la *Conclusion* (p. 353-365), l'auteur tente une synthèse à caractère historique sur la période recherchée, en groupant pour ça les 15 horizons établis par lui en 5 grandes étapes d'évolution (les horizons 1-3; 4-7; 8; 9; 10-15), à leur caractéristique (mode de vie; croyances). L'auteur accentue particulièrement les traits de continuité parmi ces étapes, mais souligne toujours les discontinuités qui les séparent. La définition plus précise de ces grandes étapes est alourdie par la terminologie extrêmement diversifiée et souvent contradictoire, utilisée en chaque pays de la zone mentionnée. Il y a de grandes non-concordances pour l'établissement du moment initial de l'Énéolithique, du Bronze ancien, ainsi que sur les étapes (ancienne, moyenne, tardive) de ces grandes périodes historiques (Néolithique; Énéolithique = Chalcolithique = Âge du Cuivre; Âge du Bronze). Malheureusement, en ce qui concerne la Roumanie, l'auteur tient en compte seulement l'ancien système de périodisation (Néolithique ancien, moyen, tardif et la période de transition vers l'Âge du Bronze), quoique, longtemps déjà, dans l'archéologie roumaine on use la notion d'Énéolithique (voir d'abord les ouvrages de Vi. Dumitrescu, mais aussi des autres), même s'il n'y a pas un consensus concernant le moment de transition de Néolithique vers Énéolithique. L'emploi du système ancien de périodisation laisse la fausse apparence d'une retardation de l'évolution de l'espace carpatique, ce qui n'est pas en concordance avec la réalité envisagée par les découvertes archéologiques.

Par l'analyse historique entreprise dans les 5 grandes périodes, l'auteur a pu saisir 5 hypostases représentatives pour l'évolution des communautés de cet espace: rurale à discontinuité en habitat (*Dörfliche ohne Ortsbindung*); rurale à grand degré de stabilité au même endroit (*Dörflich mit Ortsbindung*); pré-urbaine (*Vor-Urban*); urbaine ancienne (*Früh-Urban*); urbaine (*Urban*). À juste raison, l'auteur remarque que l'évolution n'est pas déroulé seulement linéaire, mais il y a de grandes différences chronologique entre diverses régions concernant l'attouchement de ces stades, en existant parfois même des retours à formes plus anciennes de vie.

Par l'ampleur d'investigation, par le vaste et difficile matériel archéologique et bibliographique analysé, comme par l'originalité de la conception d'ensemble, c'est sûr que l'ouvrage de H.P. deviendra de référence, avec une large audience dans le monde des investigateurs du Néolithique et du Bronze Ancien. Voilà pourquoi nous ne pouvons pas négliger une série d'inadvertances, erreurs et lacunes, glissés parmi les pages de deux tomes volumineux, concernant les phénomènes analysés pour le territoire de la Roumanie. Nous faisons ces corrections pas d'envie de diminuer en quelque sorte les mérites incontestables de l'ouvrage, mais seulement de l'espoir que telles erreurs ne se perpétueront pas dans les ouvrages futurs, tant des auteurs que d'autres collègues d'étranger.

1. Il apparaît une série de noms déformés de localités ou de chercheurs: Corăteni (p. 368, 408); correctement Coroteni; Moldova Veche (p. 46, 271, 367); corr. Moldova Veche; Iernut

(p. 345, 385); corr. Iernut; Poiana Ampului (p. 271); corr. Poiana Ampoiului; Raduvanu (p. 28, 259, 374, 411); corr. Radovanu; Bîrlăești (p. 384); corr. Bârlăești; *Tirzie* (qui est en fait un simple mot roumain du titre de l'article de Iuliu Paul, qui signifie „tardive”) est confondris par l'auteur (p. 37, 39, 43, 46, 260, 431, le 1re annexe) avec le nom de l'établissement, qui est „Poiana în Pisc” (*Materiale*, VII, 1961, p. 107-118); *Ariescu* (p. 411); corr. Aricescu.

2. Les localisations à cartes ne sont pas toujours précises: *Pogorăști* n'est pas à la gauche du Pruth (pl. 215/1, no. 17), mais à la droite, dans le dép. de Botoșani; *Aldeni* (dép. de Buzău) n'est pas situé (pl. 210/1, no. 15) au nord de Coroteni (dép. de Vrancea), mais à l'ouest; *Dârju-Ceahlău* (pl. 209/1, no. 15) n'est pas entre Sireth et Pruth, mais à l'ouest de Sireth, dans les Carpathes Orientaux; *Bârlad* (pl. 215/1, no. 37) est mal placé dans le nord-est de l'Hongrie; en fait, est une ville en Moldavie, située sur le rivière Sireth. La station néolithique y citée on trouve près de Bârlad, à Trestiana. L'erreur s'explique probablement par le fait que la localité est reprise selon un auteur magyare, qui se réfère à différentes tombes de l'entière aire de la civilisation de Körös-Criș, qui inclue à la fois Hongrie et Roumanie; *Dudeștii Vechi*, *Beșenova* et *Óbessenyő* (p. 373, pl. 215/no.7 et 48; p. 380, pl. 223/no. 11 et 64) sont trois noms de la même localité de Banat (l'actuelle et l'ancienne dénomination roumaine et la dénomination magyare); *Gurbănești* (en fait, en Munténie) est placé en Dobroudja (pl. 222/3, no. 7); *Stoicani* est placé dans l'est de la Munténie (pl. 222/3, no. 11); en fait, est beaucoup plus au nord, au sud de la Moldavie (dép. de Galați); *Ploiești* se trouve en Munténie, pas dans la zone de la ville de Iași, comme est placé par l'auteur (pl. 222/3, no. 14); *Broșteni* (pl. 222/3) est mentionné deux fois (no. 12 et 19), mais est mal placé à la fois: premièrement au sud, secondement au centre de la Moldavie; en fait, il est situé au nord de la province (com. de Drăgușeni, dép. de Suceava); *Perișor* est placé au sud de la Moldavie (pl. 222/3, no. 13); correctement, en Olténie (dép. de Dolj); *Cenad* est placé à Danube, au sud du Banat (pl. 223/1, no. 66); corr. sur la rivière Mureș, au nord de cette province; *Vulcănești* est placé au sud de la Dobroudja (pl. 224/8, no. 6); en fait, est au sud de la Bessarabie (ainsi qu'il apparaît correctement dans la pl. 225/4, no. 13); L'établissement cucutenien *Costești* n'est pas à la droite du Sireth (pl. 225/4, no. 2), mais à la gauche (dép. de Iași) et plus au nord à l'égard de sa position en carte; *Bosanci* (dép. de Suceava) est situé correctement à la droite du Sireth, pas à la gauche (pl. 224/9, no. 2); *Lișcoteanca* (dep. de Brăila) il n'est pas en Moldavie (p. 99), mais à l'est de la Munténie.

3. Quelques découvertes sont faussement encadrées au point de vue culturel ou chronologique: l'auteur inclut l'établissement de *Dârju-Ceahlău* toujours dans le Néolithique très ancien (p. 368 et pl. 209), ainsi qu'on avait considéré jadis, mais à présent c'est une hypothèse dépassé, combattue avec des arguments pertinents par la plupart des spécialistes (voir Vi. Dumitrescu, *Actes du VIIIe Congrès Int. des Sciences Pré- et Protohistoriques*, I, Beograd, 1973, p. 90; E. Zaharia, *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 48-50; N. Ursulescu, *Suceava*, X, 1983, p. 326-327); l'auteur a attribué le niveau *Izvoare II-1a* au groupe culturel Stoicani-Aldeni (p. 99, 101), mais à Izvoare il s'agit d'une nouvelle synthèse culturelle, appartenant au début de la civilisation de Cucuteni, même s'il y a certaines influences de ce groupe ou même s'il s'agit d'une participation effective de ces communautés à la naissance de la nouvelle civilisation de Cucuteni; les tombes à caractère rituel de l'aire de Cucuteni

(surtout celles de Traian-Dealul Fântânilor) sont placées par l'auteur d'une part dans l'horizon 8 (pl. 218) et d'autre part, en texte, sont correctement encadrées dans l'horizon 9 (p. 267), c'est-à-dire dans la phase Cucuteni A-B; la situation stratigraphique de *Dolheştii Mari* a été présentée par l'auteur justement invers au regard de la situation établie en terrain et décrite, par M. Dinu, dans les études citées (donc connues!) par H. P. L'auteur considère faussement, en plusieurs fois (p. 100, 268, 270, l'annexe 3a), que cet établissement serait de l'horizon 10, donc antérieur à l'égard des tombes en ciste, découvertes de même ici (placées par lui dans l'horizon 12). L'auteur n'offre aucune explication pour cette inversion, ce qui nous détermine à croire qu'il s'agit d'un malentendu du texte.

4. Erreurs de citation bibliographique: à l'éclaircissement de la pl. 72 (p. 394), à côté du nom de l'auteur (M. Petrescu-Dîmboviţa) est mal indiqué la localité Trestiana; correctement est Perieni (comme est bien cité à bibliographie; p. 431); l'étude de V. Bazarciuc sur l'établissement cucutenien de Lohan-Huşi est citée abrégé (p. 383, type 4, no. 4), mais n'apparaît pas dans la bibliographie. Il s'agit soit de l'étude publiée dans *Materiale*, XIII, 1979, p. 127-131, soit de celle d'*Acta Moldaviae Meridionalis*, I, 1979, p. 39-50.

5. L'omission de certaines découvertes, publiées depuis longtemps, dans des études citées quelquefois même par l'auteur: dans la liste des tombes des horizons 1-3 (pl. 215) devaient être aussi incluses les découvertes de Suceava (N. Ursulescu, *Suceava*, V, 1978, p. 81-88; idem, *Suceava*, X, 1983, p. 319) et de Trestiana (E. Popuşoi, *Cercetări istorice*, XI, 1980, p. 111-113, 129-130; idem, *Carpica*, XXIII, 1992, p. 27-41; O. Necrasov, S. Antoniu, *Studii şi cercetări antropologice*, XV, 1978, p. 3-10). À mentionner que l'auteur a indiqué faussement le titre de la revue en qui a paru l'étude de E. Popuşoi de 1980: „Cercetări arheologice” (p. 432); corr.: *istorice*; aussi pour les premiers trois horizons (pl. 215) nous mentionnons qu'en outre des tombes d'incinération de Grèce et d'Anatolie (indiquées par l'auteur) il y a une telle tombe dans l'aire de la civilisation de Starčevo-Criş, en Hongrie, à Hódmezővásárhely-Gorsza (G. Gazdapusztai, *ArchÉrt*, 84, 1957; I. Bogner-Kutzian, *ArchAustr*, 1966, p. 251; H. Müller-Karpe, *Handbuch, II. Text*, p. 367). À titre d'information, nous mentionnons que, récemment, à Gura Baciului (près de Cluj) a été découvert un tombeau d'incinération de la civilisation de Starčevo-Criş (communication non-éditée Gh. Lazarovici); parmi les nécropoles néolithiques à squelettes à dos (pl. 216-217), en dehors de celles des civilisations de Hamangia et Boian, il doit être aussi inclus le cimetière d'Iclod (voir Gh. Lazarovici, *Grupul şi staţiunea Iclod, Cluj*, 1981 – ouvrage cité, mais non-utilisé par H.P.). L'auteur indique faussement le nom de cette station éponyme: Cluj-Iclod, parce que Iclod est une localité non-incluse dans la ville de Cluj, voire située à presque 40 km; dans la liste des idols des horizons anciens (pl. 233) n'est mentionné aucun exemplaire des établissements Starčevo-Criş de la Moldavie, bien que ceux de Perieni, Trestiana, Balş, Poieneşti sont signalés de longtemps en études citées par l'auteur dans la bibliographie. En ce qui concerne la Transylvanie, l'auteur a omis les idols découvertes à Gura Baciului et Ţaga (dép. de Cluj), Ghirbom (dép. d'Alba), Leţ (dép. de Covasna), Suplacu de Barcău et Tinca (dép. de Bihor) et en Munténie – l'exemplaire de Târşoru Vechi (dép. de Prahova), ce qui donne une fausse impression de vide. Nous

signalons aussi qu'à l'éclaircissement de la pl. 223 (p. 380), les listes de localités des types 1 et 3 ont été inversées; à la période de transition vers l'Âge du Bronze et au début du Bronze (l'horizons 10-14), pour les territoires extracarpatiques ont été présentées seulement des tombes tumulaires (pl. 222), mais ni des tombes recroquevillées, ni des tombes en cistes (pl. 220-221), ce qui laisse l'impression que ces zones aurait été dominées, dans ces temps-là, rien que des populations tumulaires. Quant aux tombes tumulaires, y ont été incluses (p. 379) quelques-unes sans certitude qu'ont été couvertes par tertres (par ex., Casimcea, Brăiliţa). À Brăiliţa, l'auteur parle d'une nécropole tumulaire (p. 93), surtout sur la foi du rapport de I. T. Dragomir (*Materiale*, V, 1959, p. 671-692), mais, ultérieurement, N. Harţuche et F. Anastasiu (*Brăiliţa*, Brăila, 1968) ont précisé qu'il n'y a pas une telle nécropole, mais une plane (H. P. ne connaît pas la dernière ouvrage); des tombes d'incinération de cette période ne sont pas connues seulement sur le territoire de l'Hongrie (pl. 221), mais aussi en Roumanie, surtout dans les aires des civilisations de Coţofeni et Baden (P. Roman, *Cultura Coţofeni*, 1976, p. 32-33; P. Roman, I. Némethi, *Cultura Baden în România*, 1978, p. 38) et voire au nord de la Moldavie, par la nécropole de Suceava (N. Ursulescu, *Suceava*, XIII-XIV, 1986-1987, p. 72-73).

6. Ouvrages roumains publiés dans les langues de large circulations, probablement inconnus par H. P., ce qui limite les conclusions de l'auteur en certains égards: quant à l'importante station de Târpeşti, nous avons plus que de sommaires informations de courts rapports (comme affirme H.P.: p. 97), parce que S. Marinescu-Bîlcu a publié aussi une ample et appréciée monographie sur cette station, dans la prestigieuse collection *BAR* (Oxford, 1981); il reste obscur pourquoi l'auteur n'a pas cité et utilisé l'étude „classique” de VI. Dumitrescu sur l'établissement de Traian-Dealul Fântânilor (*Dacia*, IX-X, 1945, p. 11-114), où, pour la première fois, ont été nettement délimités les matériels spécifiques à la phase Cucuteni A-B. De même, H. P. n'a utilisé ni les périodisations et synthèses détaillées, élaborées par VI. Dumitrescu pour la civilisation de Cucuteni (publiées en français, dans: *Berichten van de rijksdienst voorhet andhei kundig Bodemonderzoek*, Amersfoort, 9, 1960, p. 7-48; *Archeologia*, Warszawa, 14, 1963, p. 1-40; *SCIV*, XIV, 1963, p. 51-74, 285-305); sur le cimetière d'Ostrovl Corbului (une mixture des éléments des civilisations de Sălcuţa et Bodrogkeresztúr), l'auteur affirme qu'il n'est pas publiée, mais, en réalité, il est déjà édité (P. Roman, A. Dodd-Oprîţescu, *Thraco-Dacica*, X, 1989, p. 11-38); en ce qui concerne la station stratifiée de Glina, les nouvelles recherches ont été déjà présentées par M. Petrescu-Dîmboviţa (dans *Preistoria Alpina*, 10, 1975).

Bien sûr, de beaucoup d'aspects de détail ou voire des problèmes de fond pourraient être discutés, mais nous considérons que plus important est de garder en vue le but principal de cette synthèse – c'est-à-dire à offrir une ample vision sur une zone cruciale pour l'entendement de l'évolution historique de l'Ancien Monde, dans l'aube de la civilisation. Les liaisons chronologiques présentées ont justement le mérite tant de faciliter la connaissance des connexions entre les différentes communautés du vaste espace recherché, qu'à aider à la compréhension de la dynamique, à la fois diversifiée et intégrateure, de l'évolution historique qui a conduit de la „révolution néolithique” vers la „révolution urbaine”.

NICOLAE URSULESCU

NOI VOLUME DESPRE SĂBII PUBLICATE ÎN COLECȚIA „PRÄHISTORISCHE BRONZEFUNDE”
(Franz Steiner Verlag Stuttgart):

TIBERIU BADER, *Die Schwerter in Rumänien*, PBF, Abt. IV. Bd. 8, 1991, XI + 202 p. + A + 75 pl.
TIBOR KEMENCZEI, *Die Schwerter in Ungarn*, II. PBF, Abt. IV. Bd. 9, 1991, 101 p. + 90 pl.

Fondată de profesorul Hermann Müller-Karpe și îngrijită acum de Albrecht Jockenhövel și Wolf Kubach, colecția PBF, publicată sub patronajul Uniunii Internaționale de Științe Pre- și Protoistorice, a devenit, în ultimele decenii, odată cu înmulțirea îmbucurătoare a volumelor, ordonate în mai multe secțiuni, un instrument de lucru indispensabil pentru cei care studiază epoca metalelor, în general, și metalurgia bronzului, în special, din ținuturile Europei și chiar ale Orientului Apropiat. Specialiștii din România s-au angajat, de la început, în această pretențioasă întreprindere, ale cărei roade nu pot fi culese decât după ani îndelungași de muncă investită.

După volumul consacrat fibulelor din țara noastră (*Die Fibeln in Rumänien*, PBF, Abt. XIV. Bd. 6, 1983), Tiberiu Bader (fost director și muzeograf al Muzeului Județean Satu Mare, iar actualmente director al modernului Keltenmuseum din Hochdorf, de lângă Stuttgart, Germania) publică o monografie despre săbiile din România, volumul fiind dedicat profesorului Kurt Horedt – trecut între timp în neființă –, cu ocazia împlinirii vârstei de 70 de ani.

Lucrarea respectă structura volumelor PBF. Ea debutează cu o *Prefață* (p. V-VII) și cu un *Cuprins* detaliat (p. IX-XI), urmat de *Introducere* (p. 1-8). Miezul lucrării îl constituie un substanțial capitol în care este prezentat – inclusiv sub formă de catalog – și discutat *Materialul descoperit* (Der Fundstoff, p. 9-174). Ca *Anexă* sunt prezentate unele analize spectroscopice (p. 175). Textul se încheie cu *Liste și Indici* (prescurtări, Lista muzeelor și colecțiilor în care se află descoperirile cercetate, Indicatorul localităților, cu specificarea, alături de denumirea oficială, românească, a corespondențelor în limbile maghiară și germană, întâlnite în literatura de specialitate etc., p. 177-202). Planșele A (radiografie) și 1-57 (desene) prezintă descoperirile, numerotate conform numerotării pieselor cuprinse în catalog; pl. 58-70 sunt hărți de răspândire, pl. 71-74 cuprind piesele componente ale unor complexe, iar pl. 75 oferă o imagine de sinteză asupra poziției cronologice a diferitelor tipuri de săbii, descoperite în România.

Autorul s-a străduit nu numai să adune și să cuprindă în acest volum toate săbiile descoperite pe teritoriul României, dar să și ofere o ilustrație adecvată prin redesenarea pieselor originale, păstrate în diferite colecții din țară și străinătate. Punctul de plecare în demersul autorului l-a constituit studiul Alexandrinei D. Alexandrescu privind săbiile de bronz din România, publicat cu trei decenii în urmă (*Die Bronzeschwerter aus Rumänien*, în *Dacia*, N. S., X, 1966, p. 117-189). Printr-o perseverență demnă de laudă, în cei cinci ani cât a durat adunarea materialului (1980-1985), T. B. a reușit să adauge la *corpus*-ul întocmit de A. D. Alexandrescu nu numai descoperirile mai recente, dar și unele piese ieșite la iveală mai de mult, menționate în publicații, transilvănene mai ales, astăzi greu accesibile. Astfel, față de *corpus*-ul menționat, publicat în 1966, T. B. a adăugat încă circa 150 de piese, catalogul său totalizând 470 de exemplare (săbii de bronz, întregi și fragmentare, câteva teți, câte o sabie de air, respectiv, de fier și un tipar). Manuscrisul a fost încheiat în 1985; descoperirile, ca și literatura mai recentă, nu au putut fi luate în considerație decât în mod excepțional.

Săbiile sunt prezentate și discutate în succesiunea lor cronologică și tipologică, fără a se pierde din vedere funcția și răspândirea lor. T. B. operează cu două mari unități cronologice: *Epoca veche și mijlocie a bronzului* (Alt- und Mittelbronzezeit), numită, uneori, și epoca „pură” a bronzului (reine Bronzezeit), pe de-o parte, și *Epoca recentă și târzie a bronzului* (Jung- und Spätbronzezeit), pe de altă parte, ce corespunde perioadei de existență a culturii câmpurilor de urne din Europa Centrală (Urnenfelderzeit), și, în mare măsură, Hallstatt-ului timpuriu (Ha A-B), conform terminologiei utilizate în România. Pentru „Epoca pură a bronzului” T. B. folosește schema cronologică încetățenită în Europa Centrală (a se vedea bibliografia citată în p. 1, nota 2), iar pentru *Bronzul recent și târziu* (Urnenfelderzeit) apelează la cele șase „orizonturi” de depozite, înșirate de la faza Bz D până la ctapa Ha B3, cu o presupusă durată de câte un secol.

În ceea ce privește tipologia, săbiile au fost clasificate în grupe de tipuri (Typengruppen), tipuri și variante, unele bine definite deja în literatura de specialitate, altele, socotite tipuri și variante locale, specifice ariei cercetate, fiind stabilite de T. B. Autorul distinge următoarele grupe de tipuri: săbii cu placă la mâner (Griffplattenschwerter), săbii myceniene, săbii cu mânerul plin (Vollgriffschwerter) și săbii cu limbă la mâner (Griffzungenschwerter). Toate acestea apar încă în Epoca veche și mijlocie a bronzului, în timp ce în Epoca recentă și târzie a bronzului sunt atestate doar diferite tipuri și variante ale săbiilor cu limbă la mâner și cu mânerul plin. Ca metodă de lucru, este definită fiecare grupă de tipuri, tip și variantă, se prezintă un catalog pe tipuri, discutându-se, apoi, funcția, poziția cronologică și răspândirea (inclusiv originea) fiecărui tip în parte.

Cu privire la funcție, săbiile pot fi împărțite în două mari grupe: arme de împuns și arme de lovit. Primele (săbiile myceniene și cele cu placa la mâner) au lama îngustă, în formă de frunză de trestie, în timp ce armele de lovit (săbiile cu limbă la mâner și cele mai multe săbii cu mânerul plin) au lama cu laturile paralele, asemănătoare, întrucâtva, cu forma unei frunze de salcie. O delimitare strictă între cele două grupe este, totuși, dificilă: în anumite situații de luptă cele mai multe săbii puteau îndeplini ambele funcții (în privința modului de folosire a armelor, autorul s-a consultat cu renumitul maestru de scrimă J. Botka).

Dincolo de rolul săbiilor în tehnica militară a vremii, nu poate fi neglijată nici funcția lor socială. Departe de a putea elucida această problemă, vom cita câteva date statistice, menționate de T. B. Astfel, majoritatea pieselor (331 = 70,8%) provin din depozite, multe altele (77 exemplare = 16,5%) sunt descoperiri izolate, iar în numeroase cazuri (46 = 9,8%) nu se cunosc condițiile de descoperire. Abia 7 săbii (1,6%) provin din așezări, 4 (0,9%) din morminte și 5 (1,2%) din mediul acvatic. Acestea, ca și cele trei săbii descoperite în peșteri, pot fi socotite drept *deponeri votive*. Aceeași interpretare pare a fi valabilă pentru cele 6 depozite, conținând numai săbii, precum și pentru descoperirile de la Stoboru, Bunești și Dărușeni, unde săbiile au fost depuse în cadrul unui anumit ritual.

T. B. ne înfățișează următoarea imagine asupra evoluției săbiilor de bronz în România (a se compara textul cu hărțile de răspândire și cu planșa 75, sinoptică). Cele mai timpurii săbii

aparțin fazei Apa – Hajdúsámson/Lanquaid (Bz A2, secolul XVI). Autorul pare a fi adeptul concepției, criticată astăzi de mulți cercetători, conform căreia ar exista o legătură între apariția celor mai timpurii săbii locale (cu mânerul plin, de tip Apa) și a primelor exemplare ale tipului A de săbii myceniene, moment datat în a doua jumătate a secolului XVI. În faza următoare, numită Ighiu/Koszider/Locham (Bz B1, secolul XV) supraviețuiesc săbiile de tip Apa, ca și cele myceniene de tip A și B, făcându-și apariția, totodată, primele săbii cu placă la mâner, făurite în mediu local, precum și săbiile cu mânerul plin de tip Livada. Urmează fazele Forró/Göggenhofen-Asenkofen (corespunzătoare, după T. B., etapelor Bz B2/C1–C/C2 și „înghesuite” în secolul XIV). În acest interval se utilizează, în continuare, săbiile cu placă la mâner și cele cu mânerul plin, de tip Livada, alături de care apar acum săbiile myceniene de tip C3, precum și săbiile de tip Boiu și Sombor/Smolenice, cu limbă la mâner. Epoca recentă și târzie a bronzului debutează cu faza Uriu/Ópályi/Rigsee (Bz D, secolul XIII). T. B. menține, deci, datarea propusă de H. Müller-Karpe în 1959, cu toate că există astăzi suficiente argumente pentru a încadra (sau, cel puțin, a prelungi) această fază (și) în secolul XII, ceea ce afectează, evident, și datarea perioadelor următoare. Caracteristic pentru această fază sunt săbiile cu limbă la mâner de tip Uriu-Aranyos, Techirghiol și Sprockhoff Ib, semnalându-se, în același timp, apariția primelor săbii cu limbă la mâner de tip Reutlingen și a acelora cu mânerul plin de tip Rigsee. Pentru faza Cincu/Hart (Ha A1, secolul XII) este caracteristică supraviețuirea tipurilor Uriu-Aranyos și Rigsee, maxima „înflorire” a săbiilor de tip Reutlingen și apariția săbiilor „slavone”. În faza Turia/Gammertingen (Ha A2, secolul XI) apar mai multe tipuri noi de săbii, atât cu limbă la mâner (Ennsdorf/Slimnic, Hemigkofen), cât și cu mânerul plin (Liptau, Prejmer, Oradea – aceasta din urmă aparținând deja primelor săbii cu cupă la mâner). Faza Moigrad/Hajdúböszörmény/Kornwestheim (Ha B1, secolul X) este caracterizată prin utilizarea, în continuare, a armelor de tip Ennsdorf/Slimnic, a tipurilor Liptau și Prejmer mai târzii, precum și prin apariția săbiilor de tip Klentnice, Grossauheim și Curteni (cu limbă la mâner), Stoboru, Marvila și Cobor (cu cupă la mâner) și, în sfârșit, a celor mai vechi săbii cu antene, de tip Bunești. Fără a exclude posibilitatea supraviețuirii unor săbii cu limbă la mâner și cu mânerul plin târzii și în faza Vetiș/Mauern (Ha B3, secolul VIII), autorul consideră că, potrivit stadiului actual al cercetărilor, ultima perioadă a săbiilor de bronz pe teritoriul actual al României este faza Sângeorgiu de Pădure/Romând (Ha B2, secolul IX). În această fază sunt folosite, în continuare, săbiile de tip Curteni și săbiile cu cupă la mâner târzii, neornamentate, la care se adaugă, acum, săbiile cu limbă la mâner de tip Kesselstadt și cele cu antene de tip Vadu și Zürich.

Cartea lui T. Kemencz vine în completarea primului său volum despre săbiile descoperite în Ungaria (*Die Schwerter in Ungarn, I. Griffplatten-, Griffangel- und Griffzungenschwerter*. PBF. IV. 6, 1988, 90 p. + 80 pl.). Cartea care ne reține acum atenția este dedicată exclusiv săbiilor cu mânerul plin. Astfel, după *Introducere* (p. 1-7) urmează nucleul lucrării, *Materialul descoperit* (Der Fundstoff, p. 8-88), conceput după aceleași principii ca și capitoul corespunzător al cărții lui T. B., discutat mai sus. Autorul distinge 27 de tipuri de săbii cu mânerul plin, notate cu literele A-Z, unele tipuri prezentând mai multe variante.

Toate acestea (269 exemplare) aparțin epocii bronzului, în sensul periodizării utilizate în arheologia central-europeană. Cele mai vechi piese studiate aparțin metalurgiei Hajdúsámson-Apa iar acelea mai recente datează din diferitele faze ale perioadei culturii câmpurilor de urne (Urnenfelderzeit). În continuare sunt prezentate săbiile aparținând culturii Hallstatt din Ungaria de vest, datând din perioada Ha C2-D1. Prima variantă (nr. 270) este lucrată din bronz, iar cea de-a doua (nr. 271-274), de aceeași formă, este făurită deja din noul metal, fierul. Sunt tratate separat săbiile și pumnalele de epocă hallstattiană, descoperite în Ungaria răsăriteană și lucrate, cu o singură excepție (nr. 280), din fier. Autorul distinge două tipuri. Tipul A este reprezentat de *akinakai* cu șase variante, toate având prototipuri răsăritene (nr. 275-280). În tipul B, cu patru variante, au fost clasificate armele de împuns și de lovit cu un singur tăiș (nr. 281-290). Au fost incluse în această categorie, alături de arme definite ca săbii și cuțite de luptă și un număr de obiecte, considerate pumnale! Aceste tipuri pot fi urmărite până în secolul V î.e.n. și, nu odată, sunt mărturia contopirii tehnicii de luptă de origine răsăriteană cu tradiția locală în făurirea armamentului. În continuare, sunt trecute în catalog fragmentele de săbii care provin din complexe (morminte și depozite, mai ales) datând din fazele timpurie, veche, mijlocie și recentă a perioadei câmpurilor de urne (nr. 291-422). Fragmentele de săbii, descoperite izolat, fără materiale însoțitoare, sunt menționate separat (nr. 423-489). În sfârșit, într-o anexă au fost cuprinse săbiile și pumnalele lungi, cu mânerul plin, aflate în muzeele din Ungaria, dar descoperite în afara granițelor actuale ale acestei țări (nr. 490-539). Printre aceste descoperiri întâlnim și arme provenite de pe teritoriul actual al României (nr. 490, 527-528 – Șimleu Silvaniei; nr. 493 – Iadăra; nr. 494 – Șpálnaca; nr. 523 – Oradea; nr. 524 și 524A – „Transilvania”; nr. 525 – Turda; nr. 526 – Vadul Crișului; nr. 539 – Aiud).

Textul se încheie, și în cazul acestui volum, cu *Liste și Indici* (Abrevieri bibliografice, Lista muzeelor și colecțiilor, Indicatori de localități etc.). *Planselile* 1-77 prezintă, în desen, majoritatea descoperirilor cuprinse în catalog; pl. 78-86 sunt hărți de răspândire; în pl. 87-90 sunt redat unele ansambluri de descoperiri (depozite, în primul rând), care au conținut și săbii sau pumnale de o anumită semnificație. Regretăm că din cartea lui T. K. lipsește o planșă care să ne ofere o imagine de sinteză privind repartizarea cronologică și chorologică a diferitelor tipuri de arme, studiate în volumul prezentat.

Reiese, sperăm, din rândurile de mai sus, că între cartea lui T. B. și cea a lui T. K. există o anumită interferență (dar și deosebiri de nuanțe, mai ales în ceea ce privește cronologia și interpretarea istorică), ceea ce ar merita o analiză mai aprofundată. Pe de altă parte, cronologic, cartea lui T. K. tratează și perioada corespunzătoare culturii Hallstatt din Europa Centrală, perioadă necuprinsă în cartea lui T. B. Săbiile scurte, pumnalele și cuțitele de luptă ale acestei perioade, în care au loc importante evenimente ce au influențat destinul civilizației carpato-danubiene, sunt discutate, în schimb, într-un context istoric larg, de Alexandru Vulpe (*Die Kurzscherter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien*. PBF. Abt. VI. Bd. 9, Verlag C. H. Beck, München, 1990). Întrucât cele trei cărți pun o seamă de probleme, legate direct de preocupările noastre, ne rezervăm dreptul de a reveni asupra lor.

ATTILA LÁSZLÓ

TUDOR SOROCEANU, *Studien zur Mureş-Kultur*, mit Beiträgen von V. V. Morariu, M. Bogdan, I. Ardelean und Mitarbeit von Ortansa Radu. VML Verlag Marie L. Leidorf, Buch am Erlbach, 1991 (Internationale Archäologie 7, Herausgegeben von Claus Dobiat und Klaus Leidorf (Gedruckt mit Unterstützung der Alexander von Humboldt-Stiftung) 170 p. + 85 pl.

Cartea debutează cu o Prefață (p. 7) și o Listă de prescurtări (p. 8), după care urmează cele cinci capitole care constituie nucleul lucrării: A. *Introducerea* (p. 9-15), B. *Istoricul cercetării culturii Mureș* (p. 16-19), C. *Descoperirile din epoca bronzului de la Pecica-„Șanțul Mare”* (p. 20-95), D. *Așezarea din epoca bronzului de la Periam (în colaborare cu Ortansa Radu)* (p. 96-122), E. *Concluzii* (p. 123-130). Lucrarea mai include un *Catag al descoperirilor culturii Mureș* (p. 131-142), care cuprinde 122 de localități din România, Serbia, Ungaria și câteva apariții sporadice în Croația; un *Indice bibliografic* (p. 143-160), *Rezultatele investigațiilor fizice asupra ceramicii din epoca bronzului de la Pecica*, efectuate de V. V. Morariu, M. Bogdan, I. Ardelean (p. 161-168) și *Analiza metalografică a unor obiecte de bronz*, realizată de D. Săbădeanu (p. 169-170). Lucrarea se încheie cu 85 de planșe, constând exclusiv din desene însoțite de explicații detaliate.

La baza studiului privind *tell*-ul de la Pecica-„Șanțul Mare” se află materialul arheologic și observațiile rezultate în urma săpăturilor efectuate în 1960-1962, 1964 de regretatul arheolog clujean Ion Horațiu Crișan, precum și cele ale lui M. Roska (1910-1911, 1923-1924). M. Roska a deosebit la Pecica 16 niveluri de locuire din epoca bronzului, iar I. H. Crișan numai 8, care pot fi paralelizate în felul următor: nivelurile 1-7 (Roska) corespund nivelurilor VIII-V (Crișan), nivelurile 8-10 nivelului IV, iar 11-13 cu III-I. În ceea ce privește așezarea de la Periam sunt folosite rezultatele săpăturilor lui M. Roska, efectuate în 1921, în punctul „Movila Șanțului”, unde au fost deosebite 9 niveluri de locuire, care, după părerea lui Tudor Soroceanu, sunt greu de identificat pe profilul publicat de autorul săpăturilor.

Cultura reprezentată de cele două așezări menționate, răspândită în sud-vestul României, sud-estul Ungariei și în nordul fostei Iugoslavii, a fost cunoscută în literatura de specialitate sub diferite denumiri: Periamoș (I. Nestor, 1932, preluată de la V. G. Childe, 1929), Periam-Pecica (D. Popescu, 1944 și I. Nestor, 1960), Perjámos (P. Patay, 1938, M. Garašanin, 1979), Szőreg-Perjámos (I. Bóna, 1964), Mokrin (M. Grbic, 1939).

Autorul cărții pe care o recenzăm a optat, încă din 1978, pentru denumirea de cultura Mureș, folosită pentru prima dată de J. Banner, în 1931. Această cultură în concepția autorului este reprezentativă pentru epoca timpurie și mijlocie a bronzului,

respectiv fazelor A₁, A₂, B, C₁, C₂, după sistemul cronologic al lui Paul Reinecke, corespunzând aproximativ intervalului 1550-1330 î.e.n.

În special pe baza studiului minuțios al ceramicii, T. S. consideră că urmele de locuire cele mai timpurii de la Pecica (1-7 Roska, VIII-V Crișan) sunt sincronice cu necropola de la Mokrin, fără a reprezenta faza cea mai veche a culturii Mureș. Totuși, acest interval aparține epocii timpurii a bronzului, iar nivelul IV a fost interpretat de I. H. Crișan și acceptat ca atare de T. S., ca făcând tranziția spre Bronzul mijlociu. Această fază este socotită contemporană cu cultura Nagyrév.

În perioada de înflorire a așezării de la Pecica (nivelurile III-I), care aparține deja Bronzului mijlociu, sunt atestate următoarele legături culturale: Glina III-Schneckenberg, Verbicioara, Otomani, Wietenberg, precum și cu purtătorii culturii mormintelor tumulare, de origine central-europeană. Pe baza obiectelor de bronz autorul consideră că sfârșitul așezării de la Pecica (niv. II-I, Crișan) acoperă perioada BzC și începutul BzD (Reinecke), respectiv faza BzIV (Mozsolics) și MDII-SDI (Hänsel).

Analiza comparativă a descoperirilor de la Pecica și Periam l-a determinat pe T. S. să conchidă că faza timpurie a așezării de la Periam precede începutul așezării de la Pecica, faza târzie a așezării de la Periam fiind sincronă cu faza timpurie a așezării de la Pecica. Totodată el apreciază că locuirea *tell*-ului de la Periam a fost mai scurtă în comparație cu cea de la Pecica, sfârșitul așezării de la Periam corespunzând perioadei de existență a nivelurilor V-IV de la Pecica, „Șanțul-Mare”.

În finalul acestui studiu, Tudor Soroceanu deosebește în evoluția culturii Mureș două etape cronologice (*Zeitgruppen*). Prima etapă, împărțită în Ia și Ib este reprezentată de așezarea de la Periam și începutul așezării de la Pecica. În faza Ia sunt vizibile influențe ale culturii Schneckenberg. Pentru faza Ib cele mai reprezentative sunt nivelurile V-IX de la Periam și VIII-V de la Pecica. În etapa a doua, alături de o anumită evoluție a formelor și a decorului ceramicii se remarcă influența culturii Otomani și, în măsură mai mică, a culturii Vatina. În fine, autorul nu exclude posibilitatea existenței unei a treia faze în evoluția culturii Mureș, fără a putea susține cu argumente certe o asemenea ipoteză.

ERIKA BOLBINSKY

FRANCO SARTORI, *Dall'Italia all'Italia*, I-II, Saggi e materiali universitari, 27, 19. Serie de antichità e tradizioni classica, Editoriale Programma, Padova, 1993, XXXV p. + 646 p. și 288 p. + 31 fig.

Renumit centru european de știință și cultură, Universitatea din Padova a deținut de-a lungul veacurilor un rol de prim rang și în ceea ce privește formarea elitelor din Țările Române. Faima sa au constituit-o îndeosebi științele umaniste, studiile clasice bucurându-se de un prestigiu aparte. Această tradiție a fost susținută și în secolul nostru de savanți ca Aldo Ferrabino sau Attilio Degrassi, cărora li s-a adăugat în ultimele decenii demnul lor urmaș la conducerea Institutului de Istorie Antică, profesorul Franco Sartori.

Bun cunoscător al istoriei României și prieten al poporului nostru, întreținând relații de amiciție cu mulți dintre arheologii și clasiștii români (D. Tudor, Em. Condurachi, I. Fischer ș.a.), profesorul Franco Sartori a împlinit de curând 70 de ani de viață (născut la 30 decembrie 1922), ceea ce a prilejuit djscipolilor și colaboratorilor (Maria Capozza, Alessandro Menegazzi, Clizia Voltan, Maria Silvia Bassignano și Stefano Tonietto) omagierea sa prin editarea celor două volume pe care le prezentăm acum.

În cadrul preocupărilor sale didactice profesorul Sartori a fost titular al Catedrei de istorie greacă și romană la Facultăți de Lettere e Filosofia timp de 30 de ani, director la Istituto di Storia Antica și, de asemenea, a îndeplinit o perioadă și funcția de prorector al Universității din Padova. În plan științific, cercetările sale au abordat o vastă arie tematică, care a cuprins istoria Atenei antice – dar și gândirea platonice sau teatrul attic, ca izvor istoric –, precum și lumea italiotă sau siciliotă, ori Veneția preromană și romană ș.a.m.d. Multe dintre aceste investigații au fost concretizate în monografiile de referință, care ilustrează elocvent cele spuse mai sus: *La crisi del 411 a. C. nell'Athenaion Politeia di Aristotele* (1951), *Problemi di storia costituzionale italiota* (1953), *Platone, Dialoghi, V: il Clitofonte e la Repubblica* (1956, ediția I, după care au urmat și altele), *Le eterie nella vita politica ateniese del VI e V secolo a.C.* (1957), *Verona romana: storia politica, economica, amministrativa* (1960), *Eraclea di Lucania: profilo storico* (1967), *Una pagina di storia ateniese in un frammento dei „Demi” eupolidei* (1975) și *Padova nello stato romano dal sec. III a.C. all'età dioclezianea* (1981).

După cum menționau Maria Capózza, Lorenzo Braccesi și Ezio Buchi în *Premessa*, în cele două volume ale sale *Dall'Italia all'Italia* cuprinde o parte din opera „minoră” a profesorului padovan, adică studii și articole subordonate temei celor „due Italie”, preromană (siciliotă, italiotă și italică) și identificarea lor cu Roma. Amintim că numărul acestor contribuții depășește 300 și ele reprezintă de multe ori adevărate „bijuterii” științifice, cizelate nu numai cu mîgală, dar și cu eleganță, pline de conținut, interpretări ingenioase și rafinate nuanțări. Ele îl desemnează pe autor ca un om de mare și profundă cultură, stăpân până la detaliu pe conținutul informațiilor și mînuitor al unui stil strălucitor prin distincția sa. Cu acordul profesorului nu au fost cuprinse decât lucrările circumscrise acelei constante a demersului său științific, care se referă la relația dintre autonomia citadină sau regională și forma de guvernămînt în statele alcătuite pe baze etnice și culturale.

Primul volum reunește 25 de studii privind cele mai vechi colonizări, raporturile noilor veniți cu metropolele de origine sau cu lumea italică, probleme de istorie constituțională, greșitățile occidentale de la primele sale manifestări până la confruntarea sa cu Roma etc. Menționăm câteva dintre aceste studii, edificatoare chiar numai prin titlurile lor: *Riflessioni sui regimi politici in Magna Grecia dopo la caduta di Sibari*; *Rapporti delle città italiote con Atene e Siracusa dal 431 al 350 a.C.*; *Costituzioni italiote, italiche, etrusche*; *La Magna Grecia e Roma*; *Le città italiote dopo la conquista romana*; *Le condizioni giuridiche del suolo in Sicilia*; *Italie et Sicile dans le roman de Xénophon d'Éphèse*; *Il „commune Siciliae” nel tardo impero*; *Italia e Italici nell'età romana repubblicana* ș.a.

În al doilea volum studiile sunt concentrate în jurul unor subiecte, care tratează istoria Padaniei orientale – cu aspecte prosopografice și instituționale – ori altele, privind probleme speciale, cum ar fi cel despre constituirea conceptului de „Veneția”. Dintre cele 19 studii, cuprinse în acest tom, spre regretul nostru nu putem aminti aici decât pe următoarele: *Galli Transalpini transgressi in Venetiam* (Liv., XXXIX, 22, 6-7); *Epigraphica Patavina minora*; *Colonia Augusta Verona Nova Gallieniana*; *Mario e i Cimbri nell'Anonymus Matritensis*; *Venetiae tres. L'evoluzione del concetto di „Venezia”*.

Regretăm că din multe puncte de vedere nu avem posibilitatea să adâncim opera „minoră” a profesorului Fr. Sartori în aceste câteva rânduri. Totuși, pentru eventualul interesat, am căutat să relevăm măcar punctele nodale ale acestui segment al creației sale, ilustrative pentru paleta tematică largă abordată de savant, ca și pentru multitudinea de interpretări noi, cu unele repercusiuni și în planul cercetării noastre. La cele de mai sus, nu putem să nu amintim excelențele condiții grafice de care s-a bucurat apariția acestor volume.

În încheiere, ne alăturăm prietenilor și colaboratorilor cu urarea strămoșilor comuni: *Ad multos annos!*

VIRGIL MIHAILESCU-BÎRLIBA

MIRCEA BABEȘ, *Die Poienești-Lukaševka-Kultur. Ein Beitrag zur kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt*, Bonn, Habelt, 1993, 248 p., 46 fig., 56 planșe.

Cunoscut specialist în istoria și arheologia geto-dacilor și a relațiilor lor cu alte populații, Mircea Babeș, cercetător al Institutului de Arheologie din București, a reușit să publice, după îndelungi demersuri, opera sa mult așteptată privind cultura Poienești-Lukašovca (în continuare PL), rezultată în urma migrației spre sud a triburilor bastarne care s-au stabilit în unele zone din spațiul est-carpatic al Daciei în ultimele secole î. de H.

Referitor la această perioadă din istoria locuitorilor unui spațiu, convențional delimitat de autor încă din anul 1970, s-au elaborat mai multe studii privind diferite aspecte particulare, rezultate în urma săpăturilor arheologice, sondaje sau doar cercetări de teren. M. Babeș a efectuat personal săpături în obiective importante din acest areal, din care se cuvine a fi remarcate acelea de la Borosești (J. Iași), Davideni și Ghelăiești (J. Neamț) și a continuat săpăturile începute de Radu Vulpe în necropola de la Poienești (J. Vaslui). De asemenea s-a documentat în institute și muzee de arheologie din țară și străinătate elaborând,

începând din anul 1969, precizări importante privind arheologia și alte aspecte legate de istoria bastarnilor.

Lucrarea se bucură de recomandarea cunoscutului specialist în istoria și arheologia neamurilor germanice, prof. R. Hachmann, care-l onorează pe autor cu aprecieri elogioase referitoare la munca sa asiduă în domeniul abordat, subliniind necesitatea apariției acestei monografii. Cu sprijinul acordat de fundația Humboldt această carte a apărut în seria *Saarbrucker Beiträge zur Alttertumskunde*, cu nr. 30, coordonată de R. Hachmann, Ian Lichardus, Walter Schmitthenner și Frauke Stein.

Lucrarea este structurată în opt capitole în care se face o analiză în detaliu a tuturor aspectelor legate de prezența bastarnilor în spațiul est-carpatic. După cuvântul introductiv și o notă explicativă, în capitolul 2 se abordează obiectul, istoricul și stadiul la care s-a ajuns în cercetarea acestei probleme, precum și sarcinile pe care și le-a propus spre a fi rezolvate în capitolele următoare. Astfel, după cum se știe, în spațiul central și nordic dintre Carpați

și Nistru, începând din ultimele decenii ale secolului al III-lea și în secolul al II-lea î. de H., pe fondul general al continuității și evoluției specifice culturii autohtone, a celei de a doua epoci a fierului, se suprapun bastarnii, purtători ai culturii PL asupra căreia, începând din anul 1957, mai mulți savanți au elaborat studii bazate pe analiza izvoarelor și parțial pe rezultatele cercetărilor arheologice. Autorul și-a propus să analizeze pe baza noilor date diferite tipuri de documente, să definească conținutul structurii și originii culturilor și elementelor culturale prezente în arie, în urma căreia să stabilească cronologia relativă și absolută a culturii PL și a raporturilor ei cu culturile învecinate și înrudite. Alte obiective privesc atribuirea etnică a acestei culturi și a altor descoperiri de caracter străin de la est de Carpați, precum și interpretarea istorică a rezultatelor analizei documentelor arheologice și confruntarea lor cu datele izvoarelor scrise.

Al treilea capitol tratează monumentele arheologice, care totalizează conform catalogului (cap. 7) 165 descoperiri din România, Republica Moldova și Ucraina, cuprinzând așezări, necropole, depozite și piese izolate, o mică parte dintre acestea fiind cercetate în proporție mai mare de 50%. Astfel, în ceea ce privește așezările tip PL referirile se fac frecvent la cele investigate mai intens, la Botoșana și Goroșovo, unde s-au cercetat câte 29 și respectiv 9 locuințe, în celelalte obiective menționate în harta de la fig. 2, complexe de locuire menționate fiind în număr mai mic. Se remarcă o concentrare a descoperirilor PL în bazinele Bahluiului și Bârladului (45 puncte), altele de o parte și de alta a cursului superior al Siretului și al afluenților săi, precum și în zona centrală a Republicii Moldova, descreșcând în intensitate în zonele de nord. Ele sunt amplasate pe spații joase de teren sau pe înălțimi, în multe cazuri suprapunând așezări geto-dacice mai vechi printre care și foste cetăți ca cele de la Moșna, Arsură, Măscăuți și Rudî. Se cuvine să subliniem și cu această ocazie, că atribuirea tuturor descoperirilor din această perioadă culturii PL nu poate fi documentată numai prin exemplele prezentate în mod selectiv în harta respectivă și, de asemenea, nu pot fi considerate „prebastarne” descoperirile geto-dacice contemporane care nu conțin elemente specifice acestei culturi. Menționăm că, până în prezent, în urma cercetării atente a tuturor zonelor din spațiul anterior delimitat nu s-au identificat decât puține obiective în care să se fi descoperit în exclusivitate elemente geto-dacice. Totuși ele au fost atribuite populației locale de cei mai mulți dintre cercetători, ceramica bastarnică alături de cea celtică și grecească, fiind considerată de import.

Tipul de așezare, denumit de autor Glăvănești, sau Cucorăni-Băiceni, care conține elemente Latène asemănătoare cu cele descoperite de exemplu la Ciurea sau Lozna ș.a., se deosebesc prea puțin de celelalte obiective descrise cu excepția, poate, a așezărilor de la Botoșana și Ghelăiești. De altfel, obiectivele de acest tip, cum se poate remarca pe harta nr. 2, sunt extrem de puține (numai 3 în spațiul respectiv) pentru a reprezenta un aspect cultural, oricât de restrâns ar fi el.

În așezările culturii PL s-au cercetat atât locuințe de suprafață cât și adâncite, în unele cazuri acestea fiind chiar suprapuse (cap. 3.2.1-2). În locuințe se aflau vetre din lut, întreg ansamblul având un aspect destul de primitiv. Atenția autorului se concentrează,

din acest considerent, pe cercetarea necropolelor (cap. 3.3), în cinci dintre ele, acelea de la Poienești, Borosești, Lukașovka, Buhăiești și Dolineani, fiind minuțios analizate ritul și ritualul, precum și întreg inventarul (sugestive fiind fig. 11-18), ceea ce i-a permis să realizeze cronologia relativă și absolută a culturii PL. Pornind de la inventarele funerare și a resturilor umane, el a reușit, pentru prima dată în acest domeniu, să facă atribuirea pe sexe a mormintelor, concluzii confirmate și de analizele antropologice.

Un subcapitol special a fost rezervat descoperirilor colective (cap. 3.4) – depozite, tezaure –, care s-au descoperit și în zona în care a fost localizată cultura PL. Deși nu aparțin acestei culturi, depozitele de la Negri, Oniceni și Lozna, precum și tezaurele de tip Huși-Vovriești, ca și unele descoperiri izolate cu piese de același tip, au fost tratate cu aceeași atenție, fiind puse în legătură cu migrația bastarnă.

În ceea ce privește răspândirea descoperirilor (cap. 3.5.2.) autorul delimitează un cadru geografic în care distribuția așezărilor și necropolelor nu poate, decât cu mari eforturi să reflecte o realitate absolută, săpăturile arheologice viitoare putându-ne rezerva încă surprize, cum au demonstrat-o printre altele și noile descoperiri de la Satu Nou, din sudul Dobrogei.

În capitolul patru s-a făcut o foarte bună analiză a materialelor descoperite. În ceea ce privește olăria, analizată pe categorii și tipuri, cu multă atenție, s-a ținut seama de complexe, contându-se în primul rând pe descoperirile din necropolele de la Poienești, Borosești și Lukașovka, utilizându-se analogiile, pentru forme și decor, în culturile învecinate sau înrudite (Jastorf, Lausitz, Pomeraniană, Przeworsk, Oksywie, Zarubineț), atât pentru categoria de ceramică fină, cât și pentru ceramica grosieră acoperită sau nu cu barbotină. Ceramica geto-dacică din complexe PL precum și cea de caracter Latène celtic sunt analizate separat, la fel și ceramica grecească, cu o pondere însemnată în stabilirea cronologiei interne a culturii PL.

În subcapitolul 4.2 se analizează uneltele, ustensilele casnice și piesele de cult, pe categorii de materiale, în primul rând cele confecționate din lut (fusaiole și în special „căștii de vatră”), piatră și os, precum și din fier, în funcție de ocupații (unelte agricole, pentru lucrarea lemnului sau folosite în metalurgie). În această analiză au fost incluse și depozitele de la Negri, Oniceni și Lozna. Bronzul a fost folosit numai pentru confecționarea unor vase și figurine. Singurele piese cunoscute, figurina de bărbat de la Lukașovka și aceea de femeie de la Dănești putând avea legături cu arta și religia celților.

Subcapitolul 4.3 este rezervat analizei pieselor de port și podoabă, bine reprezentate atât în așezări cât și în necropole. Referitor la fibule a analizat, pe lângă cele celtice B₂ descoperite în special în așezările din secolele III-II î. de H., două grupe prezente aproape în exclusivitate în morminte, anume cele de tip Latène mijlociu, unde a remarcat șapte variante și, de asemeni, Latène târziu de trei variante, deosebite între ele în funcție de modul de articulare a pieselor componente (fig. 24). Unic în aria PL este fibula pomeraniană descoperită în așezarea de la Ghelăiești (J. Neamț), tipul II din analiza lui Eggers, în legătură cu care se fac considerațiile necesare pe baza unei bogate bibliografii.

În continuare, în același capitol s-au analizat alte obiecte confecționate din metal, anume piesele de centură, pafale, brățări celtice și de tip PL, coliere, mărgelile de sticlă, piese de harnașament, arme etc., din necropolele de la Borosești și Poienești, și mai puțin din alte obiective, pentru fiecare din acestea realizându-se grupe tipologice, indicându-se și aria de răspândire în spațiul nord-european.

Capitolul 5 cuprinde *Sinteza și interpretarea datelor arheologice, care se face ținându-se cont tot timpul de existența în spațiul răsăritean al Daciei a două culturi diferite. Cultura geto-dacică asupra căreia autorul se apleacă mai puțin, obligat fiind de rezolvarea temei principale a operei sale, este tratată sub două aspecte: una de tip Cucurăni-Băiceni, ca reprezentând un facies local în zona de nord a Moldovei, și așezările de tip *dava* situate la sud de spațiul unde s-a localizat cultura PL.*

În ceea ce privește cultura PL, caracterizată prin necropole proprii și, după părerea noastră, mai puțin prin așezări, autorul a făcut o foarte utilă analiză a tuturor elementelor care caracterizează această cultură. El ajunge la concluzia că deosebirile interne dintre diferitele complexe (Borosești, Poienești sau Lukașovka) derivă din originea diferită, geografică și culturală, în cadrul spațiului germanic din care au pornit purtătorii acestei culturi care s-au regrupat apoi în spațiul est-carpatic. Este concepția proprie a autorului, care diferă de acelea exprimate mai demult de unii specialiști, ca Radu Vulpe, R. Hachmann, K. Tackenberg și D. A. Macinski, care considerau că în secolul II î. de H. au avut loc mutări de populații dintr-un loc în altul. M. Babeș consideră, și noi credem că aceasta este realitatea, că cultura PL, și aspectele sale particulare, „nu au venit gata formate, ca un rezultat al unui transfer global de cultură”, ci s-au constituit dintr-o mișcare mai largă, pornită din spațiul culturii Jastorf, care a antrenat pe drum noi grupe de populații din nordul Germaniei, de la vest de Elba, purtători ai culturii Przeworsk sau elemente celtice. Din punct de vedere cronologic el consideră că această mișcare a pornit aproximativ în aceeași vreme.

Pentru încadrarea cronologică autorul folosește diferite metode, iar concluziile sale diferă în multe privințe de altele mai vechi, el considerând că cultura PL pe deplin formată poate fi datată între circa 150 și 50 î. de H. Cronologia astfel fixată, bazată pe descoperirile din necropole, în mod deosebit pe baza fibulelor, nu concordă întocmai cu aceea a așezărilor datate, în general, mai timpuriu, pe baza amforelor rhodiene ștampilate.

Pentru cronologia internă a obiectivelor principale, anume necropolele de la Poienești, Borosești, Lukașovka și Dolineani, s-au prezentat planuri cu răspândirea în cadrul acestora a diferite tipuri de obiecte, printre care fibule, plăci de centură, brățări, inele etc. stabilind astfel trei faze în formarea lor (fig. 43). Remarcăm în acest capitol și reprezentările grafice cu statisticile combinate din cadrul necropolelor (fig. 32, 36, 41) și, de asemenea, gruparea grafică a categoriilor de descoperiri, metode moderne de prezentare care i-au facilitat redarea în mod cu totul remarcabil a considerațiilor sale de ordin cronologic.

Raporturile cronologice cu cultura geto-dacică și cea celtică de pe întreg teritoriul Daciei și, de asemenea, cu culturile germanice înrudite, capitol deosebit de important în economia

lucrării, a fost tratat cu multă atenție, autorul aducând în acest sens unele completări la câteva considerații mai vechi, revelatoare fiind fig. 45, care rezumă grafic concordanțele cronologice cu culturi din centrul și estul Europei între anii 200 și 1 î. de H., pe care le-a localizat în harta de la fig. 46.

În capitolul șase, consacrat, *concluziilor istorice*, autorul reconstituie din nou tabloul etnic, cultural, economic, social și politic al spațiului cercetat, aducând în discuție și datele furnizate de izvoarele literare, analize competente pe care Mircea Babeș le-a făcut și în alte studii anterioare referitoare la cultura PL.

A doua parte a volumului cuprinde, precedat de indicațiile tehnice necesare, *catalogul descoperirilor* care include așezările, necropolele, depozite și descoperiri izolate, geto-dacice, germanice, celtice, scitice târzii și grecești, dintr-o perioadă cuprinsă între sfârșitul secolului III și sfârșitul secolului I î. de H., atât cele în care s-au efectuat cercetări sistematice, cât și descoperirile fortuite. Pentru fiecare punct s-a menționat corect locul unde se află piesele, cât și autorul descoperirii sau al valorificării din punct de vedere științific. Pentru prima dată în acest catalog sunt prezentate exhaustiv importante descoperiri făcute de autor în necropola și așezarea de la Borosești (locuințe, gropi și mai multe tipuri de morminte), unde a colaborat cu un specialist antropolog, și de la Poienești, unde a cercetat personal încă un lot de 217 complexe, pe care pentru prima dată le aduce la cunoștința specialiștilor. De asemenea sunt catalogate 33 descoperiri de pe teritoriul Republicii Moldova și din Ucraina, cu bibliografia respectivă. Pune la dispoziția cititorului mai multe informații decât cele publicate în diferite articole, date obținute în urma studierii personale a întregului material aflător în muzeele din aceste țări sau de la Moscova și Ermitaj. Catalogul este însoțit de câteva liste cu obiectivele menționate în hărți și la figurile 21-22, 28, unde s-au localizat descoperirile unor piese mai deosebite, ca amfore, căței de vatră și coliere, pe care s-au bazat multe din concluziile autorului.

Se înșiră în continuare o bogată literatură, aproape exhaustivă, folosită în analiza, sub toate aspectele, a culturii PL.

Remarcăm în mod deosebit calitatea ilustrației, a celor 56 planșe desen și foto, pe baza căreia pot fi susținute afirmațiile autorului, cei interesați putând și pe această cale să ia cunoștință de specificul acestei culturi, atât pe baza inventarelor din așezări cât și din necropole, unele din ele inedite până la această dată.

În încheiere socotim că, realizarea acestei ample și valoroase monografii și publicarea ei într-o limbă de largă circulație în lumea științifică va ușura cunoașterea de către cei interesați de această problemă, a primei mari migrații a neamurilor germanice în unele zone din răsăritul Europei, fenomen care a împiedicat, pentru o perioadă relativ lungă, mersul normal al evoluției societății locale, în ultimele două secole î. de H. Dar, în același scop, considerăm că publicarea și în limba română ar ușura mult efortul unui mare număr de cititori români care doresc să cunoască în detaliu cultura PL și impactul său cu istoria și civilizația geto-dacilor din această zonă.

SILVIA TEODOR

HEIDRUN SCHULZE-OBEN, *Freigelassene in den Städten des römischen Hispanien. Juristische, wirtschaftliche und soziale Stellung nach dem Zeugnis der Inschriften*, Bonn, 1989, 268 p.

Studying the social-economic history of the Roman provinces Dacia and Moesia Inferior and the freedmen's place and role (including the imperial freedmen) have been sometimes ignored by our historiography. Excepting one chapter dedicated to the freedmen in the book about the history of the slavery in Roman Dacia by D. Tudor (Tudor, 1957, 177-239), there is no work (concerning the analysis of the economy and the society in the above mentioned provinces) which intended to systematize the information regarding the freedmen. That's why the studying of these facts means a beginning-work for the Romanian researchers.

Because of the absence of a large Romanian bibliography concerning this problem, the papers on this topic, published abroad, are very useful for us, even if they refer to other Roman provinces than those we are directly interested in. Heidrun Schulze-Oben's work about the freedmen from Hispania's towns represents for the Romanian researcher a very valuable work instrument. On the other hand, it is a remarkable book in the international historiographical field, the freedmen's problem being studied more and more in the last decades, which led to the confirmation of some great specialists in this domain (Duff, 1958; Chantraine, 1967; Boulvert, 1970; Weaver, 1972).

From a methodological point of view, the German researcher grounds her demonstration on the studying of the way in which certain general rules are or are not applied in the case of the province Hispania. This method offers clearness and efficiency. In order to exemplify, Heidrun Schulze-Oben speaks from the very beginning about the forms of *manumissio* existing in the ancient laws of Rome. The collective liberations from the Republican period (Hispania was organized as a Roman province from 198 B.C.) are also mentioned. The inscriptions discovered in the towns of this province show the great number of freedmen from this period. The collective liberations usually took place during the conquest of the Hispanic territory by the Romans (conquest which finishes during Augustus' reign) and they represent a part of the „civilizing” measures through which the Romans supported their military expansion. As the French professor Jacques-Henri Michel showed in a general study (Michel, 1978, 166-185), these liberations have an important role in the juridical integration of the provincials in the Empire. Otherwise, the motivations are presented by the author, too.

Manumissio vindicta represents the most frequent liberation form in the Republican period. Even if in the municipal documents from Hispania, the form of liberation is not specified, it can be easily recognized because the other type of *manumissio* (*per censu*) was not possible outside Rome. *Vindicta* persists also during the Principate being established by the *lex Ursonensis* from the Flavian dynasty; it coexisted with the most widespread type of liberation, by testament. *Manumissio testamento* represents the classical liberation form, which stipulates all the duties of the freedman towards his master. The author of the book noticed a liberation form which was seldom used in Hispania – the liberation through *fideicomis* (a master sets his slave free through his testament and, after his death, the slave becomes the freedman of his former master's successor). Some local laws (*lex Iritana*, *lex Salpensana*) prove also the liberation of those

servi publici (belonging especially to the towns), which took place in three stages: the proposal made by the magistrates (*duumviri*), the decree given by *ordo decurionum* (voted with a two third's majority) and the agreement of the province's governor.

Then the researcher deals with the freedmen's engagement in commercial and handicraft activities. H. Schulze-Oben asserts that the relationships between freedman and master are more of a personal nature than of economic one, although some freedmen remain near their master to administrate their fortune. The inscriptions reveal only the respect they had towards their masters, and not their economic dependance. A classical case of one freedman's ascension is that of L. Licinius Secundus, the freedmen of the famous Trajan's general, L. Licinius Sura, who was also Hispania's governor. L. Licinius Secundus was the governor's *accensus*: he obtained fortune, influence and had excellent economic relationships both with the Hispanian merchants and with those from Rome.

Being more interested in the imperial freedmen's activity, we shall insist especially on this aspect. The affirmation of this category of freedmen as one of the most prosperous (from an economic point of view) which existed at that time in the Empire, is proved with incontestable epigraphical documents. In Baetica and Lusitania (senatorial provinces), there were seven imperial freedmen in each of them, and in Tarraconensis there were thirty-three imperial freedmen. The large majority worked in the administration of gold and silver mines, the principal riches of Spain. The functions the imperial freedmen had between the 1st and the 3rd centuries A. D. were, as in all the Roman provinces, only administratives ones: *procurator*, *subprocurator*, *tabularius*, *a commentariis*, *arcarius*, *vicesimarius*. These jobs conferred them wealth and influence. Many honorific inscriptions made by the autochthonous for the imperial freedmen prove the fact we have mentioned before. From the epigraphic material concerning the marriages of the *libertorum Augustorum*, only one inscription (of fourteen) mentions a slave or a freedwoman as wife. That is a new proof of the freedmen's prestige, not only in Hispania, but in the whole Empire.

Finally, the German scientist offers a statistics regarding the freedmen who penetrated in *ordo augustales*. From the whole number of mentioned *augustales*, one third is represented by the freedmen (most of them – freedmen of private persons). Their duties towards the masters were very reduced, and their function represented one of the few possibilities of the freedmen to take part in the municipal life.

The author's intention to expose systematically the freedmen's names, no matter of the category they belonged to, is praiseworthy; she indicates using tables, the inscriptions list (*corpus*) in which these names are mentioned, their provenience place, their functions, the datation of the monuments etc. We suggest that, perhaps, it would have been more adequate to present a complete *supplementum epigraphicum* in the end, including the texts of the inscriptions (translated), even if the volume would have been much bigger.

Being published as a reference book, which systematizing the knowledge concerning the slaves and the freedmen in Roman Hispania (Mangas-Manjarrés, 1971), Heidrun Schulze-Oben's work represents the continuation of the researches of the Spanish professor, regarding both the topic and its quality.

REFERENCES

- Boulvert, C., 1970. *Esclaves et affranchis impériaux sous le Haut-Empire Romain. Rôle politique et administratif*, Napoli.
- Chantraine, H., 1967. *Freigelassene und Sklaven im Dienst der römischen Kaiser. Studien zu ihrer Nomenklatur*, Wiesbaden.
- Duff, A. M., 1958. *Freedmen in the Early Roman Empire*, Cambridge.
- Mangas-Manjarrés, 1971. *Esclavos y libertos en la España Romana*, Salamanca.
- Michel, J.-H., 1978. *L'assimilation juridique des provinciaux et du sol provincial dans l'Empire Romain*, in *Mélanges Armand Abel*, III, Leiden.
- Tudor, D., 1957. *Istoria sclavajului în Dacia romană (= The History of the Slavery in the Roman Dacia)*, București.
- Weaver, P. R. C., 1972. *Familia Caesaris. A Social Study of the Emperor's Freedmen and Slaves*, Cambridge.

LUCREȚIU MIHAILESCU-BÎRLIBA

RICHARD REECE, *Roman Coins from 140 Sites in Britain*, Cotswold Studies, vol. IV, Cirencester, 1991, 107 p. (cu 8 tabele în text).

Profesor al universității londoneze, Richard Reece (R. R.) este cunoscut de mai multe decenii, ca unul dintre cei mai avizați specialiști ai istoriei romane. Cercetările sale îmbrățișează o largă arie, din care nu lipsesc studiile privind moneda romană, arheologia și istoria castror, relațiile romanilor cu indigenii etc. Dintre ultimele contribuții menționăm *Coinage in Roman Britain* (1987), *My Roman Britain* (1988) și *Coins and the Archaeologist* (1988, ed a II-a, împreună cu J. Casey). Însă, ceea ce este de asemenea important de a fi subliniat, profesorul R. R. se ocupă intens și de inventarea sau amplificarea metodelor de investigare, ca și de coagularea unor echipe pentru ducerea la bun sfârșit a diverselor proiecte în care se află implicat.

Cartea de față are menirea să ilustreze cele de mai sus în chip concludent, întrucât urmărește să reprezinte nu numai o nouă cale de aflare a semnificației reale a descoperirilor monetare romane din Britania, dar să și permită compararea acestora cu altele similare, atât nou apărute în același areal, cât și din oricare regiune a Imperiului roman. Așa cum sublinia chiar autorul în *Introducere*, cartea este „scurtă și provizorie”, deoarece înregistrează numai un rezumat al monedelor găsite în 140 de așezări, pe de-o parte, și, totodată, pentru că informațiile sunt incomplete, pe de alta. Așezările, care sunt din Anglia și Wales, au fost împărțite în mai multe grupe: A. Orașe mari (*Civitas Capitales, Coloniae* și London); B. Așezări rurale, orașe mici, sate și ferme; C. Villas; D. Așezări militare; E. Temple. La rândul lor, și monedele au fost repartizate în 21 de perioade cronologice, înșirate de la 41 până la 388/402.

Cea mai mare parte a cărții (82 de pagini) este rezervată celor 8 tabele (9, dacă socotim că nr. VI are A și B), care necesită câteva explicații. Tabelul I cuprinde lista celor 140 de așezări cu numărul actual de monede, împărțit însă în cele 21 de perioade amintite. Tabelul II cuprinde cifrele per/mic, corespunzând parametrilor din tabelul I. Dacă ne întrebăm de ce nu au fost comasate cele două tabele, răspunsul îl găsim în necesitatea de a se lucra cu computerul, atât pentru ordonări în tabele, cât și pentru căutarea informațiilor trebuincioase sau introducerea datelor unei noi așezări. Continuând explicarea sumară a tabelelor, trebuie menționat că, odată așezarea pusă în termeni comparabili, intervine cerința ca aceasta să fie plasată în contextul general. Într-o primă etapă, în tabelul III, ea este așezată într-o ordine crescătoare potrivit cu cifrele per/mic; urmează apoi, în tabelul IV, clasificarea așezărilor în cadrul fiecărei perioade, potrivit cu locul ocupat în tabelul anterior.

Întrucât dificultățile ridicate de materialul numismatic, ca și de condițiile sale de descoperire, sunt numeroase, autorul propune o altă manieră de grupare a monedelor. Ele sunt împărțite în patru

mari etape: A, sistemul monetar augustan (43-260); B, piesele radiate (260-294/6); C, sistemul inițiat de Diocletian, până la dispariția sa treptată, spre 330; D, moneda târzie din anii 330-402. Și astfel, în tabelul V sunt introduse procentajele descoperirilor din așezări, care corespund celor patru diviziuni amintite, la care se adaugă și raporturile dintre ele (A/B, B/C și C/D).

Tabelele VI A și VI B au rolul de a prezenta orientarea generală urmată de descoperiri și, pe de altă parte, de a reorganiza materialul pentru a facilita prezentarea fiecărei așezări în raport cu locul ocupat. Ceea ce se întreprinde în tabelul VI pentru etapa A, tabelul VII aprofundează pentru secolul IV (D). În sfârșit, tabelul VIII se concentrează numai asupra raportului dintre etapele B și D (radiați/monede târzii).

Aparent, metoda propusă pare a avea neclarități și scopuri nu totdeauna bine evidențiate, însă adâncirea studiului indică utilitatea sa de necontestat pentru toți cei care analizează descoperirile monetare din așezările romane. De altfel, dorind să înlăture eventualele ambiguități care se pot ivi pe parcursul întrebuirii acestei metode, R. R. exemplifică folosirea tabelelor prin investigarea cazului Cirencester.

Work in Progress I-II, două mici capitole de încheiere, dezvoltă și finalizează metoda aplicată. Problemele care se pun sunt numeroase și complicate. R. R. se întreabă, de pildă, dacă 140 de așezări nu sunt prea multe, pentru a fi tratate ca un întreg. În acest scop, de altfel, a avansat și ideea divizării descoperirilor monetare din aceeași așezare. Pe această cale se poate obține și distincția clară dintre orașe și restul așezărilor. O observație trebuie totuși amintită, în această scurtă prezentare a lucrării lui R. R.: similaritatea totalurilor monedelor în perioada cuprinsă între cucerire și 192. Deși, în carte nu se aprofundează aceasta, semnificația ei ni se pare general exploatabilă. Dacă, în deceniile următoare, diferențierile sunt tot mai evidente, nu trebuie să credem că factorii de influență sunt neapărat aleatori.

Examinarea descoperirilor monetare grefată pe analiza istorică a permis lui R. R. să înfățișeze o viziune originală și despre circulația monetară în Britania romană. Regiunea estică, mai avansată pe calea încheării unei economii monetare, va recepționa rapid și în mai mare măsură fluxul monetar roman, pe când cea vestică se va înscrie mai târziu și treptat în acest proces. Această evoluție este contrabalansată de o scădere corespunzătoare a descoperirilor monetare din est. În acest caz, ar trebui să admitem o deplasare a ciclurilor economice pe teritoriul Britaniei și, extrapolând, de ce nu chiar pe tot teritoriul Imperiului Roman.

VIRGIL MIHAILESCU-BÎRLIBA

GHEORGHE POSTICĂ, *Românii din codrii Moldovei în evul mediu timpuriu (Studiu arheologic pe baza ceramicii din așezarea Hansca)*, Editura Universitas, Chișinău, 1994, 238 p. (cu 23 tabele, 53 figuri, 11 fotografii și o anexă).

Marele N. Iorga spunea undeva că „fiecare generație are dreptul de a-și face propria imagine despre istoria neamului”. Pentru generația de istorici din perioada postbelică această imagine a fost focalizată de publicarea a noi și concludente izvoare, între care pentru cercetătorii medievali sursele arheologice constituie de multe ori aproape unica revelație în tentativa de a reconstitui etapele evoluției comunităților românești. Istoria, aflată mereu într-o luptă continuă cu uitarea și tinzând „a stabili adevăruri pe care le știe dinainte relative”, nu acceptă falsul care, oricât de mult ar fi camuflat, până la urmă este divulgat. În perioada menționată istoriografia spațiului cuprins între Prut și Nistru a suferit o gravă deformare, provocată de tendințele nostalgice ale unor istorici politizați, a căror „onoare” de breaslă era diriguată de năluca „lucorii” care venea de la Răsărit.

Împingerea hotarelor Imperiului Rus spre vest până la Prut a determinat istoriografia oficială de a utiliza cele mai diverse modalități pentru a justifica cumva prezența strămoșilor săi în regiune. Și chiar dacă *mundus vult decipi* – lumea se vrea înșelată –, înșelătoria are și ea limite. Or, istoriografia sovietică a neglijat aceasta. „Puternicii lumii au scris istoria cum le-a plăcut, iar cele mai multe istorii s-au dovedit a fi *simple justificări politice* (sublinierea ne aparține – I. T.), în care adversarii trebuiau să apară cât mai nefavorabil” (Al. Zub, *Istorie și finalitate*, București, 1991, p. 66).

Monografia istoricului de la Chișinău Gh. Postică are menirea de a deconcerta teoriile desuete aservite sloganelor politice. Ea este structurată în patru capitole, precedate de o succintă dar consistentă introducere, urmate de încheiere, tabele statistice, bibliografie, rezumate și un indice onomastic.

În cuvântul introductiv, justificând necesitatea apariției unui studiu de acest fel, autorul arată că în anii '40-'80 pentru istoriografia sovietică problema evoluției civilizației românești în spațiul pruto-nistrean a fost un adevărat tabu. Cercetătorii cu un acut simț al adevărului, curaj moral și onestitate au fost expulzați din viața științifică, fiindu-le interzise atât cercetările de documentare, cât și publicarea rezultatelor investigațiilor, atunci când acestea nu susțineau versiunea oficială sovietică despre etnogeneza românilor din regiune. Conform schemei scolastice zămislite de impostori în spațiul vizat, începând cu secolele V-VII și până în secolele XI-XIII, absolut toate monumentele arheologice aparțineau slavilor. Ba mai mult, pe la sfârșitul anilor '70 – începutul anilor '80 ai secolului în curs în unele lucrări slavii au început a fi nominalizați drept „băștinași”, care, sigur, erau și sedentari și agricultori. Și pentru ca succesorii făuritorilor statelor românești din secolul al XIV-lea să nu-și făurească o imagine pozitivă despre predecesorii lor, aceștia din urmă sunt stigmatizați drept „păștori transhumanți”, care ar fi hălăduit din loc în loc între Carpați și Balcani, fără „masă și casă”, iar sedentarizarea lor ar fi fost înfăptuită pe „vechile teritorii ale slavilor”. „Păstorismul” exclusivist al valahilor îi absolvea pe cercetători de îndatorirea de a căuta urmele materiale ale strămoșilor. În concepția istoricului medievalist de la Chișinău teoriile cercetătorilor sovietici referitoare la istoria timpurie a spațiului carpato-nistrean se bazează pe o tratare unilaterală a realităților istorice, exagerându-se rolul slavilor în baza interpretării tendențioase a materialului arheologic, fără a se ține cont de realitățile de ordin general-istoric, dar și de sursele scrise, minimali-

zându-se sau negându-se total rolul românilor. Scopul lucrării, așa cum îl vede autorul, este „reconstituirea pe cale științifică a tabloului evoluției etno-culturale din perioada medievală timpurie în regiunea centrală a spațiului pruto-nistrean, efectuat în baza unor izvoare arheologice concrete și anume analiza complexelor de ceramică din așezările din codrii Hânceștilor, în special a vestigiilor din așezarea de la Hansca” (p. 8).

Valoarea deosebită a lucrării constă în faptul că materialul cu care operează autorul este extrem de vast, fiind rezultatul unor cercetări de teren efectuate de un grup de cercetători sub îndrumarea lui Ion Hâncu, la care, pe parcursul mai multor ani, a participat și autorul lucrării, ulterior acesta preluând conducerea investigațiilor, ceea ce asigură atât exactitatea și ineditul informației, cât și temeinicia interpretării. La aceasta mai adăugăm că în demonstrațiile sale Gh. Postică utilizează o singură categorie de materiale – ceramica medievală –, care este analizată cu multă meticulozitate, utilizându-se cele mai moderne metode de cercetare. Investigațiile din ultimele decenii au permis constatarea că printre categoriile arheologice cu inestimabile posibilități în decodificarea informației istorice, în elucidarea celor mai diverse aspecte ale vieții economice ale comunităților umane, ale interferențelor culturale, ale relațiilor de schimb cu popoarele limitrofe, un loc aparte îl ocupă materialul ceramic. Analizele, oricare ar fi ele, funcționale, tehnologice, morfologice, statistice etc., asupra ceramicii, se reduc în ultimă instanță la trecerea determinantei obiective care caracterizează aceste materiale – *cantitatea* în atributul indisolubil lor, care le determină stabilitatea relativă – *calitatea*. De aici, credem, pornește insistența cu care este studiată sus-numita categorie arheologică. „Un arheolog bun se deosebește de unul rău prin capacitatea sa de a ajunge la raționamente clasificatorii juste” (Irving Rouse, *Introduction to prehistory. A systematic approach*, New York, McGraw-Hill, 1972, p. 46). Gh. Postică este cercetătorul care a știut să aleagă din multitudinea de metode și instrumente de lucru pe acelea care răspund plener cerințelor solicitate de o lucrare de acest gen.

Limitele unei recenzii nu ne îngăduie să ne referim pe larg la toate aspectele cuprinse în lucrarea pe care o analizăm. Putem doar puncta unele din ideile care ni se par mai importante pentru problema în cauză, atât prin modul cum sunt ele formulate, cât și prin perspectiva pe care o deschid pentru cercetările viitoare. La Hansca, pe parcursul a 20 de campanii arheologice, a fost excavată o suprafață de mai mult de 30 000 m², ceea ce constituie o pătrime din teritoriul așezării medievale. Au fost depistate circa 400 construcții din această perioadă, dintre care peste 160 locuințe și circa 190 morminte, ultimele dezvelite în trei necropole adiacente. După părerea autorului, mărimea suprafeței cercetate și abundența materialelor arheologice plasează monumentul printre cele mai reprezentative din spațiul carpato-nistrean.

În capitolul I, dedicat metodologiei cercetării, Gh. Postică precizează cu multă exactitate metodele de investigare, unde obiectul cercetărilor – ceramica, este supusă unei analize exhaustive, servind drept indice prețios în determinările cronologice și culturale.

Capitolul al II-lea include sistematizarea materialului ceramic conform metodologiei propuse. În opinia cercetătorului, ceramica medievală timpurie din secolele VIII-XIV din partea centrală a

Moldovei, după tehnica de modelare, poate fi divizată în cinci clase: I, ceramica modelată manual; II, ceramica executată prin utilizarea roții primitive; III, ceramica asimetrică modelată la roata lentă; IV, ceramica făcută la roata cu turație medie; V, ceramica executată la roata cu turație rapidă. Fiecare dintre aceste clase are propria structură ierarhică și parametri care o caracterizează. Ca sortiment predomină categoria de oale-borcan, descoperite absolut în toate așezările contemporane. Celelalte categorii ceramice au o pondere mult mai redusă, poate cu excepția căldărilor de lut, care dau o anumită coloratură descoperirilor din perioada secolelor X-XIII. Analiza tipologică a permis autorului constatarea că în complexul ceramic autohton pot fi evidențiate forme stabile de vase, care, ancorate bine cronologic, ar putea fi utilizate pentru reconstituirile istorice.

Capitolul al III-lea este consacrat sistematizării complexelor ceramice. În cadrul grupărilor teritorial-cronologice autorul a reușit să obțină nu numai tabloul real al repartizării complexelor în incinta așezării medievale, dar și succesiunea lor cronologică. În acest scop, în afară de materialul ceramic, au mai fost utilizate și alte categorii de descoperiri, ale căror încadrări permit aceasta (este vorba de un eșantion de 99 locuințe descoperite în perioada anilor 1964-1981). Utilizând metoda corelării morfologice, dar și cronologice a fiecărui grup de obiecte descoperite, a fiecărui complex de locuire separat, iar apoi a tuturor acestora împreună, autorul a determinat grupuri de construcții care au existat în aceeași perioadă cronologică, repartizate topografic în 12 cuiburi (sau unități teritoriale). Fiecare unitate teritorială ocupă un anumit loc în spațiul așezării și, într-o anumită măsură, este clară delimitarea lor de celelalte (p. 74). Cronologic acestea alcătuiesc nouă grupe, formând orizonturi culturale pe verticală, fiind strâns legate între ele, fiecare apărând în locul celeilalte, precedente. Poate mai puțin convingătoare apare la Hansca legătura între materialele complexelor de locuire din secolele XII-XIII și cele din prima jumătate a secolului al XIV-lea, de tip Lozova, în care a fost depistată ceramică de factură locală (în viziunea autorului) și specifică Hoardei de Aur, însă aceasta, credem, ține mai mult de nivelul actual de cercetare a interferențelor culturale din regiune.

În ultimul capitol ceramica este analizată sub aspectul continuității tradițiilor autohtone în producția de vase și a relațiilor populației românești din zonă cu grupurile etnice alogene. Menționăm că autorul este conștient de faptul că actualmente arheologia ca știință istorică nu deține valențe care ar permite utilizarea directă și necondiționată a ceramicii (este vorba în special de perioada evului mediu timpuriu) pentru reconstituirile etnice. Astăzi nu cunoaștem întotdeauna criteriile metodologice care ar da posibilitatea de a diferenția cu exactitate și onestitate informația ce ține de aspectul cultural de cea care exprimă specificul etnic.

În partea sa finală volumul conține o amplă bibliografie selectivă, inserând în special literatura științifică în limba rusă, dar și lucrări apărute în România și Bulgaria. În afara textului lucrarea mai cuprinde 23 tabele, 11 fotografii, 53 de desene și hărți, care, fiind reușite din punct de vedere grafic, permit o înțelegere mai nuanțată a celor demonstrate. Mai puțin detaliate ni s-au părut cele două hărți care nu reflectă nici numărul real al așezărilor medievale (fig. 1), nici cel al descoperirilor de căldări de lut (fig. 52) din regiunea centrală a spațiului cuprins între Prut și Nistru, acesta fiind mult mai mare.

Pe bună dreptate Goethe spunea că „este nevoie ca adevărul să fie mereu repetat, pentru că și eroarea e susținută și propovăduită mereu, și anume nu numai de unul sau de altul, ci de mulți”. În această ordine de idei, monografia lui Gheorghe Postică invocă un adevăr care se vrea mereu repetat, lăsându-ne cu convingerea că ne aflăm în fața unei lucrări care disecă până la intimitate tema abordată. Prin consistența demonstrației, prin originalitatea utilizării metodelor de cercetare, dar și prin volumul de muncă depus, lucrarea colegește. Cartea se adresează și specialiștilor din străinătate, fiind completată cu ample rezumate în limbile germană și rusă, acestea contribuind la o mai corectă cunoaștere a realităților din spațiul carpato-nistean din secolele V-XIV. Considerăm că volumul reprezintă un adevărat reper pentru studierea exhaustivă a ceramicii, care poate servi cu folos tuturor acelor interesați în cunoașterea aprofundată a problemelor istoriei medievale românești.

ION TENTIUC

VICTOR SPINEI, *Moldova în secolele XI-XIV*, Chișinău, Ed. Universitas, 1994, 495 p.

La cea de a treia ediție a lucrării elaborată de distinsul coleg ieșean, trebuie să subliniem, de la început, din nou, calitățile de netăgăduit ale acesteia, remarcate încă de la prima sa apariție (1982). Pornind de la stringenta necesitate a unor restituiri sintetice, după consistente acumulări informaționale și numeroase studii analitice, istoric și arheolog. Victor Spinei și-a propus ca obiectiv o reevaluare a realităților istorice din primele veacuri ale mileniului nostru. Prin-o cuprinzătoare și riguroasă analiză, atât a izvoarelor cât și a referințelor bibliografice, cu acribie și tenacitate, s-a întreprins o cercetare profundă a datelor, faptelor și fenomenelor istorice, realizându-se o radiografiere, pe multiple planuri, a evoluției istorice a societății românești, circumscrise spațiului dintre Carpații Orientali, Nistru, Dunăre și Marea Neagră, în intervalul cronologic delimitat de secolele XI și XIV. Autorul îmbină armonios informațiile scrise – de multe ori dispărute și contradictorii – cu mărturiile arheologice –, din ce în ce mai abundente și diversificate. Așa cum însuși o mărturisește, în cuvântul înaintea ediția de față, „din rațiuni de sistematizare a materialului faptic disponibil” (p. 13), a menținut structura

inițială a volumului în capitole și subcapitole, sprijinindu-și demersul pe două momente definitorii ale acestei perioade istorice: invazia mongolă și întemeierea statului feudal de sine stătător Moldova. Se impune însă observația că noua ediție nu constituie o simplă reproducere a celei dintâi. Chiar dacă autorul ne avertizează, cu modestie, că nu a avut răgazul necesar să facă toate revizuirile și augmentările ce s-ar fi impus, mai ales „prin prisma acumulării de materiale arheologice noi, a semnalării unor informații documentare ignorate anterior și a interpretărilor anumitor fenomene și evenimente relevante în anii din urmă în literatura de specialitate românească și străină” (p. 13), afirmația se dovedește doar parțial îndreptățită. Aceasta își are sorgintea în maxima exigență pe care autorul și-o impune, dovedind, cu fiecare nouă scriere, un apetit devorator în despuieră și cuprinderea tuturor surselor informaționale și bibliografice. Raportând însă noua apariție la edițiile anterioare se poate lesne constata că lucrarea a suportat numeroase adaosuri, chiar de substanță, atât în ceea ce privește noile surse scrise și dovezi arheologice, cât și în interpretarea detaliată și profundă ce a

urmărit lămurirea unor termeni care definesc anumite realități geopolitice (Basarabia, Bucovina – p. 48-51, 55) sau influența elementului slav în spațiul extracarpatic, chestiunile controversate în problema etnogenezei și evoluției comunităților vechi românești, emendând lucrările impregnate de un naționalism exacerbat care fie că au supraestimat rolul elementului etnic alogen fie că au avut tendința de a minimaliza la limite externe rolul factorului străin în derularea evenimentelor (p. 28-29).

O substanțială intervenție a efectuat-o autorul la subcapitolul referitor la denumirea atribuită spațiului est-carpatic în secolele XI-XIV, punând în valoare numeroase surse occidentale, unele surprinzătoare, mai ales izvoare cartografice care contribuie, în mare măsură, la definirea cât mai nuanțată a termenilor, înlăturând multe din confuziile strecurate în lucrări mai vechi sau recente (p. 38-41). Aceasta nu face decât să prefățeze numeroasele adosuri informative și interpretative însoțite de o abundență inserare a surselor (de ordinul sutelor), întreprinzând lucrarea în tot cuprinsul ei. O mențiune aparte merită valorificarea bogatului material arheologic recoltat în ultimii ani, care se constituie într-un solid suport documentar în identificarea și relevarea realităților istorice din Moldova secolelor XI-XIV.

Deși este extrem de dificil de a extrage toate intervențiile autorului la noua ediție, o analiză atentă a acesteia duce la

constatarea că ne aflăm neîndoiește în fața unei noi cărți. Faptul este îmbucurător din mai multe rațiuni, dar cea mai relevantă ni se pare apariția celei de a treia ediții la o editură din Chișinău, realizare cu multiple semnificații, care pune la îndemâna românilor ce sălășluiesc în interfluviul Prut-Nistru una din cele mai importante realizări istoriografice, mai ales că din prima ediție, exemplarele destinate cititorilor acestui spațiu au avut aceeași soartă ca și alte cărți românești puse la index într-un mediu dominat de ideologia atât de brutal implantată în toate domeniile. Ar fi de observat însă că autorul se entuziasma cam prematur (e adevărat în 1992) sperând în amploarea mișcării de resurrecție națională, declanșată, ce-i drept, cu o forță care îndreptătea toate năzuințele românilor în anii '90-'91. Revenirea în forță a sovieto-comuniștilor, care a readus în prim plan vechile sloganuri stalinisto-bolșevice și tezele falsificatoare ale istoriei românilor moldoveni, făcea cu atât mai necesară apariția cărții lui Victor Spinei, care, avem convingerea, va constitui nu numai un model de demonstrație științifică a trecutului acestei părți de țară dar va avea și impactul dorit și necesar în demontarea falselor slogane, care, uneori, frizează iraționalul.

DUMITRU AGACHE